

KARL PRAAKLI

Sundeksempia

2. III. 1948

Eesti
keele
õpik

V KLASSILE

I OSA

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“ · 1948

KARL PRAAKLI

EESTI KEELE ÕPIK

V KLASSILE

I OSA

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1948

2

A-16696

I. LAUSEIST JA KIRJAVAHEMÄRKIDEST.

1. Inimesed väljendavad oma mõtteid lausetes. Igas lauses on väljendatud mingi terviklik mõte. Sõnad, mis omavahel niisugust mõtet ei sisalda, ei moodusta ka lauset. Näiteks rühm sõnu *karu missugune puhub kolmnurk* pole lause, kuna ta ei sisalda terviklikku mõtet. Küll aga on lauseteks: *Sügis on saabumas. Põldudel käib kibe töö. Töötav talupoeg lõikab uudsevilja, et siis ausasti täita riiklikud normid. Kõigi talupoegade kohus on riiklikud normid täita õigel ajal.* Esimeses lauses on kolm, teises neli ja kolmandas kümme sõna.

2. **Ülesanne.** Koostada lauseid: a) sügise saabumisest, b) koolitöö algusest, d) suvisest kalapüügist, e) pioneeride laagrist, f) õpikäigust metsa.

3. Sisult jagunevad laused nelja liiki:

Lauseliigid	Näiteid	Kirjavahe- märgid lause lõpul
1) jutustavad ehk väitlause- sed (sisalda- vad jutus- tust või väi- det)	<i>Ärkasin täna juba kell 5 hommikul. Mehed sõitsid merele. Tähtsaim inimese elus on tema töö.</i>	Punkt (.)

Lauseliigid	Näiteid	Kirjavahe- märgid lause lõpul
2) küsilauseid (sisaldavad küsimust)	<i>Kuidas läheb algav õppeaasta? Kes soovivad täna palli mängida? Mitu maakonda on Eestis?</i>	Küsimärk (?)
3) hüüdlauseid (sisaldavad hüüdu)	<i>Maja põleb! Tohoh, keda ma näen! Küll oli pioneeride lõkkeõhtul lõbus!</i>	Hüüumärk (!)
4) käsk- ja soovlauseid (sisaldavad käsku või soovi)	<i>Õppige nii, nagu õppis Lenin! Pidage puhtust ja korda! Ära rutt! Ole ettevaatlik! Olgu su elupäevad täis päikesepaistet! Head aega! Tere hommikust! Saaksin peatselt Tallinna sõita!</i>	Hüüumärk (!)

4. **Harjutus.** Alljärgnevas katkendis leida laused ja asetada nende lõppu punkt, küsi- või hüüumärk; alustada uut lauset suure algustähega!

Kirjavahemärkide koosolek.

Sel päeval sai õpilane Jüri Lepiste etteütluse eest jälle hinde „üks“ ta ei armastanud kirjavahemärke ja oli harjunud saama etteütluste eest halbu hindeid Jüri unustas „nõrga“, kui ta saabus koju öösel ta ärkas, kuuldes kellegi aevastust kas see on vend Enn viimane magas norisedes

Jüri kõrval äkki kohkus Jüri väga mõtelge, ta vihatud kirjavahemärgid istusid kirjutuslaua ja pidasid koosolekut kui kole see oli mida nad seal rääkisid ta jäi kuulutama „tähelepanu algab koosolek,“ ütles hüüumärk „Päevakorras on üks küsimus: V klassi õpilase Jüri Lepiste suhted kirjavahemärkidega Jüri Lepiste, tõuse ja astu laua juurde“ — „mis nad minust ometi tahavad“ ta riietus ja astus laua juurde „seltsimees Koma, teil on sõna öelge, millised on teie suhted Jüriaga“ Koma langetas pea ja ütles: „Suhted on kõige mõtetumad, näiteks ei eralda ta minuga kunagi ütet, kuna „ja“ ette kirjutab ta mind alati“ „Hämmastav... Ülekohus...“ hüüdsid kirjavahemärgid kooris Punkt kaebas: „Mind kirjutab, kuhu juhtub neil päevil pidi ta etteütles kirjutama: „Mööda lumist teed jooksid hobused lauldes lõbusaid laule ratsutasid neil vahvad sõdurid“ Ja mis tegi tema ta vahetas mu ära lugupeetud Komaga ja kirjutas: „Mööda lumist teed jooksid hobused, lauldes lõbusaid laule.“

(J. Vassilenko järgi ajakirjast „Pioneer“)

5. **Harjutus.** Koostada igast lauseliigist (4 liiki!) kolm lauset ja panna nende lõppu õige kirjavahemärk!

LAIENDAMATA LIHTLAUSE.

Alus ja öeldis.

6. Jälgida järgnevaid lauseid ja nende osi!

Alus väljendab tegijat või olijat	Öeldis väljendab tegevust või olekut
Isa (kes?) Meri (mis?)	töötab (mida teeb?) lainetas (mida tegi?)

Alus väljendab tegijat või olijat	Õeldis väljendab tegevust või olekut
<i>Inimesi</i> (keda?) <i>Vihma</i> (mida?) <i>Vili</i> (mis?) <i>Onu</i> (kes?) <i>Rukis</i> (mis?) <i>Leili</i> (kes?)	<i>oli kogunenud</i> (oli mida teinud?) <i>ei saja</i> (mida ei tee?) <i>on valminud</i> (missuguses seisukorras on?) <i>on treial</i> (on kes?) <i>on vili</i> (on mis?) <i>on haige</i> (missuguses seisukorras?)

Alus vastab küsimustele
kes? mis?
keda? mida?

Õeldis vastab küsimustele
mida teeb? mida tegi?
mida on teinud? mida
on tehtud?
on mis? on missuguses
seisukorras?

Lauset, kus on ainult alus ja õeldis, nimetame **laiendamata lihtlauseks**. Alus ja õeldis on lause **pealiikmed**.

Alus on selle olendi või asja nimi, kellest või millest lauses räägitakse. Mees künnab. Hobune on loom. Alus mees näitab tegijat, alus hobune näitab olijat. Aluseks on harilikult nimi-, omadus-, ase- või arvsõna (s. o. mingi käandsõna) nimetavas või osastavas käändes ja ta vastab küsimustele kes? mis? keda? mida?

Õeldis väljendab seda, mis alusest on öeldud, ja vastab küsimustele: 1) mida teeb? mida tegi? mida oli teinud? 2) mis

on alus? missugune või missuguses seisukorras on alus? Õeldiseks on alati pöörd sõna pöördeline muude kas üksi või koos käändsõnaga.

Ulesanne. Tuletada meelde pöörd sõna pöördelised ja käändelised muuted!

Pöörd sõnaline öeldis.

7. **Ulesanne.** Määrata alus ja öeldis!

Tähele panna! Kõigepealt määrata öeldis (s. o. pöörd sõna pöördeline muude)! Näiteks lauses *Õhtul pimedal tulekul vaikisid laululinnud* leiame, et öeldis on *vaikisid*. Nüüd küsime „kes vaikisid?“ ja leiame kergesti selle nime, kes teeb, s. o. aluse — *laululinnud*.

Päike paistab madalalt. Õhk jaheneb. Öösiti ulub tuul korstnas. Kase ladvalt langeb lehti. Peaaegu iga päev sajab vihma. Koltunud lehed krabisevad jalgade all. Laululinnud on vaikinud ja alustavad äralendu. Vili on rõukudes. Kohati lõpetavad talupojad viljapeksu. Küladest sõidavad puna-voorid viljavarumispunktidesse. Kõik rõõmustavad rohke saagi üle. Ka koolis algab töö. Juba tegelevad õpilased õppeainetega. Vabal ajal jutustavad nad isekeskis möödunud suvest. Peatselt ilmub seinalehe uus number. Koolitöö huvitab kõiki.

8. Harilikult on lauses mõlemad pealiikmed, nii alus kui ka öeldis. Kuid leidub väga sagedasti lauseid, kus on ainult öeldis. Vaatleme järgnevat tabelit:

Alus (käändsõna)	Öeldis (pöörd sõna pöördeline muude)		
	Jaatav kõne	Eitav kõne	Tegumood
<i>Õpilane</i>	<i>loeb</i>	<i>ei loe</i>	Isikuline
<i>Juku</i>	<i>luges</i>	<i>ei lugenud</i>	tegumood

Alus (käändsõna)	Oeldis (pöörd sõna pöördeline muude)		
	Jaatav kõne	Eitav kõne	Tegumood
<i>Kolm</i>	<i>on lugenud</i>	<i>ei ole luge- nud</i>	Isikuline tegumood
<i>Meie</i>	<i>olime luge- nud</i>	<i>ei olnud lu- genud</i>	
<i>Kõik</i>	<i>loeksid</i>	<i>ei loeks</i>	
<i>Tüdrukud</i> <i>Teie</i>	<i>lugevat</i> <i>lugege</i>	<i>ei lugevat</i> <i>ärge lugege</i>	
Alus puu- dub, kuid on juurde mõel- dav (<i>ma, sa,</i> <i>ta, me, te,</i> <i>nad</i>)	<i>Loen</i> <i>Loed</i> <i>Loeb</i> <i>Loeme</i> <i>Loete</i> <i>Loevad</i> <i>Lugesin</i> <i>Olen luge- nud</i> <i>Loe!</i> <i>Lugege!</i>	<i>Ära loe!</i> <i>Ärge lugege!</i>	
Alus puu- dub täiesti	<i>Loetakse</i> <i>Loeti</i> <i>On loetud</i> <i>Loetaks</i> <i>Loetavat</i> <i>Loetagu!</i>	<i>Ei loeta</i> <i>Ei loetud</i> <i>Ei ole loe- tud</i> <i>Ei loetaks</i> <i>Ei loetavat</i> <i>Ärgu loeta- gu!</i>	Umbisikuline tegumood

Pidada meeles: 1) Kui öeldis on umbisikulises tegumoes, siis lause alus puudub; 2) on aga öeldis isikulises tegumoes, siis võib lause alus vahel puududa, kuid ta on juurde mõeldav.

9. **Harjutus.** Tõmmata öeldisele loogeline kriips ja alusele sirge kriips alla (kui alus on olemas) ning asetada lause lõppu sobiv kirjavahemärk!

Millal sa koju tuled / Oodatakse rahva kogunemist /
Tohoh, kell lõi juba viis / Mis sa siit otsid, tüdruk / Loen
huvitavat romaani Suurest Isamaasõjast / Mingem üles
mägedele / Veetakse vilja koju / Õues mängiti palli /
Minge juba magama / Ärge viitke asjatult aega / Traktori-
rist remondib traktorit / Töökojas remonditakse traktorit /
Kes seda tegi /

10. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele sobiv pöörd-
sõna muude ja tõmmata alusele üks ja öeldisele kaks joont
alla!

A b i s t a m a s.

Viivi isa ——— Nõukogude armees. Ta ema ——— üksi
kõik talutööd. Sügisel ——— kõikjal kartulivõtmise. Viivi
ema ——— üksi põllul. Meie pioneerid ——— tubli riigi-
kaitsja perekonda abistada. Kui ——— sellekohane üles-
kutse, ——— kõik nõus. ——— kartulipõllule. Ilm ———
ilus ja selleks tööks sobiv. Aksel VII klassist ——— vagu-
sid lahti. Viivi ——— kokku kotid ning korvid ja ———
need noortele abistajatele. Õpilased ——— igaüks oma vao
otsa ja ——— korjama kartuleid korvidesse. Töö ———
jõudsasti. Õhtuks ——— kõik kartulid võetud. Perenaine
—— meid südamest hea abi eest. Ka meie ——— rõõmu
abistamisest, seda enam et Viivi isa ——— meie kodumaad.

11. **Harjutus.** Koostada 5 lauset, kus alus on juurde mõeldav, ja 5 lauset, kus alus puudub ja ei ole ka juurde mõeldav!

12. Rahvakeeles ja vahel hüüdlauseis puudub mõnikord ka öeldis. Näiteks: *Lipp lipi peal, lapp lapi peal, ilma nõela pistmata?* (Ära on jäetud öeldis „on“). *Vett kiiresti!* (Puudub öeldis „tooge“). *Oh õnne! Appi!* jne. Kuid alati on öeldis ikkagi juurde mõeldav.

13. **Harjutus.** Koostada mõned laused, kus puudub öeldis!

Käändsõnaline liitöeldis.

14. Lausetes nagu *Arno on õpilane. Salme oli haige. Kask on puu. Meie oleme õnnelikud* jne. ei moodusta alus koos pöörd sõnaga *on, oli, olime* jne. terviklikku mõtet (*Arno on ... Salme oli ...* jne.). Tervikliku mõtte saame alles siis, kui loeme pöörd sõna külge ka järgneva käändsõna *õpilane, haige, puu* jne., seega

Arno (alus) on õpilane (öeldis).

Salme (alus) oli haige (öeldis).

Sellistes lausetes moodustavad öeldise pöörd sõna pöördeline muude koos käändsõnaga. Niisugust öeldist, mis koosneb pöörd sõna pöördelisest muutest ja tema juurde kuuluvast käändsõnast, nimetatakse **käändsõnaliseks liitöeldiseks**. Käändsõna niisuguses liitöeldises nimetatakse **öeldistäiteks**.

Seega lauses *Juhan on kalur* on aluseks *Juhan*, öeldiseks sõnad *on kalur*. Seejuures sõna *kalur* on öeldistäide.

Veel näiteid käändsõnalise liitöeldisega lauseist:

Laps on rõõmus. Aster on sügislill. Rukis oli ruuge. Pioneerid olid töökad. Suvel oli soe (alus puudub!). *Juku sai haiget. Sügis on vilu.*

Käändsõnaline liitöeldis esineb kõige sagedamini ühenduses pöördsõnaga „olema“. Kui vaadelda p-s 8 toodud tabelit, näeme lauseid, kus esineb küll pöördsõna „olema“ mitmesuguseid vorme, kuid pole käändsõnalist öeldist, sest lausetes nagu

Õpilased olid raamatu läbi lugenud

Vili on hästi kasvanud

sõnad *on*, *olid* on pöördsõna liitmuute osaks — *olid lugenud*, *on kasvanud*, kuuluvad seega pöördsõnalisse öeldisse.

15. **Harjutus.** Leida alus ja öeldis antud lausetes ning kriipsutada need alla vastavalt näidisele! Käändsõnalisele liitöeldisele märkida klambritesse lühendatult selle nimetus (näit. käänds. liitöeld.)!

Inimesed on õnnelikud. Juku on rõõmus. Meie ei ole veel viinamarju söönud. Talv on külm. Olime palju töötanud. Linda olnud haige. Teed olevat praegu väga head. Kalevi-poeg olevat sammunud läbi Peipsi järve. Ilm on udune. Talvel tuiskab sagedasti. Vahel ilm on sula. Töötagem hool-sasti! Tulge kõik ruttu rivisse! Täna ei puudu kedagi. Mõned lilled meie aias on juba närtsinud. Mõned lilled on väga lõhnavad. Ae, tulge tupp! See laud on ümmargune. Kõik on juba koju läinud.

N ä i d i s : Inimesed on õnnelikud (käänds. liitöeld.).

LAIENDATUD LIHTLAUSE.

16. Tavaline kõne sisaldab harva laiendamata lihtlauseid, s. o. lauseid, kus on ainult alus ja öeldis. Harilikult on lauses rohkem sõnu, s. t. peale lause pealiikmete esineb veel teisi lauseliikmeid, mis seletavad alust ja öeldist. See-sugust lihtlauseid, mis koosneb peale aluse ja öeldise veel teistest liikmetest, s. o.

laiendeist, nimetame **laiendatud lihtlauseks**. Laiendeid nimetatakse ka lause kõrvalliikmeteks.

Näiteks laiendamata lihtlause

Õpilane / loeb

võime laiendada ehk täiendada nii alust kui ka öeldist ja nii saame:

Meie usin õpilane / loeb praegu hoolega ajalugu.

Sõnad meie, usin, praegu, hoolega, ajalugu on laiendid.

Samuti võime laiendada lause *Inimesed / vabanesid* näiteks järgmiselt: *Miljonid nõukogude inimesed / vabanesid saksa fašistide ikkest.*

17. Harjutus. Laiendada järgnevad laused antud näidise eeskujul!

Päike paistab. Isa niidab. Mehed saagisid. Vasarad taovad. Laeva laaditakse. Hobused sõidavad. Luiged ujuvad. Männid paindusid. Kured lendavad. Sammud kajavad. Õpilasi mängis. Koosolek algas.

Näidis:

Laiendamata lihtlause	Laiendatud lihtlause
<i>Päike / paistab.</i>	<i>Sügisene päike / paistab madalalt üle põldude.</i>

Sihitis.

18. Õpime tundma tähtsamaid lause kõrvalliikmeid ehk laiendeid. Vaadelda järgmiste lausete laiendit!

Isa kutsus (kelle?) sepa.

Sepp rautab (keda?) hobust.

Sina võta (mis?) raamat!

Laiendid *sepa, hobust, raamat* näitavad olendit või asja, kellele või millele tegevus on sihitud.

Niisugust lause kõrvalliiget, mis väljendab olendit või asja, kellele või millele tegevus on sihitud, nimetatakse **sihitiseks**.

Seega on sihitis öeldise laiend ning käib harilikult öeldise järel. Sihitis vastab küsimustele:

kelle? mille? (*ostis hobuse, leidsin noa, kirjutasin kirja*),
keda? mida? (*nägin hunti, jõin vett, lugessin raamatuid*),
kes? mis? (*osta hobune!, sule uks!, võtsin kompsud*).

Pöördsõna, mille juurde kuulub sihitis, on sihiline (*ostma, leidma, kirjutama, jooma* — mida?); aga *jalutama, magama, jääma* jne. ei vasta niisugusele küsimusele, on seega sihitud pöördsõnad.

Sihitis, mis vastab küsimusele *keda? mida?*, on *osa-sihitis* (esineb osastavas käändes); sihitis, mis vastab küsimusele *kes? mis? või kelle? mille?*, on *täis-sihitis* (on nimetavas või omastavas käändes).

19. **Harjutus.** Määrata alljärgnevais lauseis alus, öeldis ja sihitis, kriipsutades need alla vastavalt näidisele!

a. s. ö.

Näidis: Kui palju sa palka saad?

Aino ostis ilusa pildiraamatu. Juku vaatas sadamas laevu. Sõdurid võtsid laskemoona kaasa. Nõukogude armee vabastas meie kodumaa. Millal vabastati Tallinn? Kes on näinud Moskvat? Käsi peseb kätt. Kook tahab koort, sepik tahab selget, kakk tahab kaunist ja puder tahab puhast. Kumma sa võtaksid, kas silla alt sileda või kuuse alt kareda? Täna kinkis isa mulle ilusa raamatu. Ema saatis lapsed kooli. Rätsep õmbles uue mantli. Sule aken! Too vett! Kirjuta vastus! Lahendage need ülesanded!

20. Vaadelda, millal tarvitatakse täissihitist, millal osasihitist!

<p>Täissihitist kelle? mille? omastav kääne</p>	<p>Osaasihitist keda? mida? osastav kääne</p>
<p>Väljendab</p> <p>1) tervet asja või tervet kogu,</p> <p>2) koos öeldisega lõppenud või tulevikus lõppevat tegevust.</p>	<p>Väljendab</p> <p>1) asja osa või määramata hulka,</p> <p>2) koos öeldisega jätkuvat tegevust.</p>
<p>1. <i>Laps sõi supi ära</i> (kõik supi). <i>Ema tõi suhkru lauale</i> (kogu kõne all oleva suhkru).</p>	<p>1. <i>Laps sõi suppi</i> (osa supist). <i>Pange suhkrut kohvi sisse</i> (osa laual olevast suhkrust).</p>
<p>2. <i>Lugesin ühe huvitava jutu</i> (lugemine on lõppenud). <i>Rätsep õmbleb mulle mantli</i> (töö saab valmis tulevikus). <i>Otsisime uue korteri</i> (otsimine on lõppenud).</p>	<p>2. <i>Lugesin üht huvitavat juttu</i> (lugemine jäi pooleli, jätkub). <i>Rätsep õmbleb mulle mantlit</i> (õmblemine jätkub). <i>Otsisime uut korteri</i> (otsimine jätkub).</p>

Täissihitis
kes? mis?
nimetav kääne

Osasihitis
keda? mida?
osastav kääne

Väljendab:

- 1) tervet asja või tervet kogu,
- 2) koos öeldisega lõppenud või tulevikus lõppevat tegevust.

Väljendab:

- 1) asja osa või määramata hulka,
- 2) koos öeldisega jätkuvat tegevust.

Võta kapist leib! (kõik).
Vankrile laoti leivad (kõik).
Jooge see piim ära! (kõik).

Võta kapist leiba! (osa).
Toodi leibu (osa).
Jooge piima! (mingi osa).

Täissihitis
kes? mis? kelle? mille?
Jaatav öeldis

Osasihitis
keda? mida?
Eitav öeldis

Sule aken!
Juba pandi hobune ette.
Isa kutsub sepa.
Ostsin raamatu.

Ära sule akent!
Ei pandud veel hobust ette.
Isa ei kutsu seppa.
Ei ostnud raamatut.

Kokkuvõte. Täissihitis on nimetavas või omastavas käändes. Täissihitis väljendab tervikut või kogu asja ja koos öeldisega lõppenud või tulevikus lõppevat tegevust.

Osasihitis on osastavas käändes. Osasihitis väljendab asja osa või määramata hulka ja koos öeldisega kestvat ehk jätkuvat tegevust.

Eitava kõnega tarvitatakse alati osasihitist.

21. **Harjutus.** Asetada klambrites olevad sihitised ühes juurdekuuluvate sõnadega nõutavasse käändesse!

Tüdruk lõpetas (leivasõtkumine). *Uni ei anna* (uus kuub), *magamine* (maani särk). *Jooge vähekese* (piim)! *Ma unustasin oma* (vihmavari) *aeda*. *Pioneerid pidasid* (koondus), *kus nad otsustasid oma* (seinaleht) *välja anda* [lõpetatud tegevus]. *Erna kodus* (paar kindaid). *Mu sõber jutustas mulle* (huvitav lugu). *Kas tohin* (see pakk) *siia panna?* *Palun* (need kaardid) *edasi anda!* *Ma valin parem* (üks teine raamat). *Arno näitas mulle oma* (uus raamat). *Tõin endale kauplusest* (pudel limonaadi). *Tädi pani kappi* (purgitais keedist). *Uusmaasaaja sai endale* (kümne hektaari suurune maatükk). *Emal saadab oma* (poeg) *iga päev kooli* [jätkuv tegevus]. *Peipsi järvest püütakse* (latikas, ahven, särg, kiisk ja peipsi tint). *Ostsin* (meeter riidet).

22. **Harjutus.** Kirjutada 1) kolm lauset, kus täissihitis on nimetavas käändes, 2) kolm lauset, kus täissihitis on omastavas käändes, ja 3) kolm lauset, milles on osasihitis!

23. **Harjutus.** Leida mõnest lugemispalast lauseid, kus esineb sihitised! Määrata, missuguses käändes on leitud sihitised ja kas nad on täis- või osasihitised!

Täiend.

24. Täiendame lauset *Poiss õngitses kala* mitmesuguste laienditega:

Suur
Meie
Altvälja
Kümneaastane
jne.

poiss õngitses
(alus) (öeldis)

väikese
toreda
hõbedase
kahekilose
jne.

kala
(sihitised)

Nagu nähtub, täiendavad lisandatud laiendid alust ja sihitist ja näitavad, missugune antud nimisõna on või kuhu ta kuulub. Selletaolisi laiendeid ei saa moodustada pöördsonalisele öeldisele, küll aga võime täiendada iga lauses esinevat nimisõna. Lause kõrvalliiget, mis laiendab nimisõna ja näitab, missugune on olend või asi või kellele ta kuulub, nimetatakse **täiendiks**. Seega saame täiendada alust, öeldistäidet, sihitist.

Täiend vastab küsimustele:

1) missugune? missuguse? missugust? jne. Näit. väike poiss, punane lill, töötav mees, toreda kala, lainetavat rukki-välja, ilusaid õhtuid, katkisest kotist jne. (Kaldkirjas sõnad on siin täiendid ja nimelt o m a d u s sõnalised täiendid.)

2) kelle? mille? Näit. meie poiss, Altvälja poiss, venna raamat, meeste jutt, onu lehm jne. (Kaldkirjas sõnad on siin täiendid ja nimelt n i m i s õ n a l i s e d täiendid.)

25. **Harjutus.** Laiendada sobivate täienditega antud lause te kõiki nimisõnalisi liikmeid!

Peeter kandis hagu tulle. Hobune jookseb koplis. Isa tervitas õpetajat. Mees läks läbi kuusemetsa. Poiss sulges värava. Lehmad sõid karjamaal rohtu.

Näiteid sobivaist täiendeist.

Töökas		raiutud		leegitsevasse	
Virk		toorest		loitvasse	
Naabri	Peeter kandis	peenikest	hagu	suurde	tulle
jne.		jne.		jne.	

26. **Harjutus.** Määrata antud lauseis alus, öeldis ja täiendid, kriipsutades need alla, nagu on antud näidises!

Uus luud pühib puhta toa. Vanad kännud põlesid halliks tuhaks. Suur hall vares lendas kõrge kuuse otsa. Raske komps väsitas väikest kandjat. Laial jõel sõitsid põrisevad mootorpaadid. Onu pikajalgne must koer jookseb mööda pikka tolmust maanteed. Nõukogude kuulsusrikas armee võitis fašistliku Saksamaa. Hoolas õpilane jõuab hästi edasi. Vaatlesime Moskva toredat metrood. Noor härg künnab kõverad vaod. Tasa sõidad, kiiremini jõuad. Ema hüüdis valjusti. Juku isa on raskesti haige. Lambi vana kuppel purunes.

T ä h e l e p a n n a ! Mõelda järele, kas harjutuses esinevad sõnad *hästi*, *tasa*, *kiiremini*; *valjusti* on täiendid! Kas nad kuuluvad nimisõna külge ja mis küsimusele nad vastavad? Missugusele küsimusele vastasid aga täiendid?

t.

t.

N ä i d i s : Uus luud pühib puhta toa.

27. **Harjutus.** Moodustada antud sõnadest ja nende juurde kuuluvaist täiendeist lauseid, kriipsutades alla täiendi!

lumivalgeis särkides, mustades pükstes, soojadel maadel, pimedail õil, meie noorel varsal, naabri talul, hoolsaile õpilasile, suureks meheks, öisi külmi, niisketel kohtadel, punetavad pihlamarjad, meie kuulsad stahhaanovlased, venna huvitav raamat, Nõukogude armee kuulsad kangelased, pärgade punased roosid.

N ä i d i s : Heinalised niitsid lumivalgeis särkides jõeäärset heina.

28. **Harjutus.** Määrata järgnevais lauseis seni tuntud lauseliikmed (öeldis, alus, sihitis ja täiend)!

Tubli pioneer aitab ema. Kõrge torn paistab kaugele. Tooma Juku lahendas raske ülesande. Kollane liblikas joob magusat õiemahla. Pisike säde süütab suure tule. Ükski õpi-

lane ei riku kasvavaid puid. Kohtasin tuttavaid. Osteti uus hobune. Lukusta uks! Armastage oma kodumaad! Peeter raius suurt leppa. Valged põuapilved peegelduvad sinisel järvel. Kirve vars läks katki. Meie kooli õpilased võitsid sügisesel spordivõistlusel.

Määrus.

29. Vaadelda lauset: *Mehed töötavad hästi*. Peale aluse *mehed* ja öeldise *töötavad* on selles lauses veel laiend, mis määrab öeldise teoviisi, vastates küsimusele *kuidas?*

Vaadelda veel lauset: *Valged pilved peegelduvad järvel*. Selles lauses on *pilved peegelduvad* lause pealiikmed — alus ja öeldis, sõna *valged* on täiend alusele *pilved*, sõna *järvel* määrab aga öeldist *peegelduvad*, näidates tegevuse kohta.

Vaadeldud lausetes sõnad *hästi* ja *järvel* on määrused.

Vaatleme veel küsimusega varustatud sõnu järgmistes lausetes:

Kala elab (kus?) *vees* — määrab kohta.

Isa tõusis (millal?) *vara* — määrab aja.

Vanake kõnnib (kuidas?) *aeglaselt* — määrab viisi.

Käisime (kui palju?) *tüki maad* — määrab hulka.

Vili ei kasva (miks?) *külma tõttu* — määrab põhjuse.

Poisid läksid (mida tegema?) *suvitama* — määrab tegevuse eesmärgi.

Määrus on lauseliige, mis näitab, kuidas või missugustel tingimustel (kus? millal? mispäras? mis jaoks?) toimub tegevus. Ta väljendab kohta, aega, viisi, hulka, põhjust, eesmärki.

Määrusi on oma laadilt väga erinevaid, ent nende ära-
tundmine pole raske, kui pidada silmas, et nad ikkagi öel-
dust midagi määravad.

Allpool antud lauses on järgmised lauseliikmed:

t. t. a. ö. m. t. m

Meie vapper armee tungis kaugele vaenlase maasse.

30. **Harjutus.** Määrata järgnevais lauseis lauseliikmed!

Traat seisis pingul. Keegi mängis valjusti klaverit. Lipud
helgivad uhkelt kevadevalguses. Sõdur läks kevadisel teel.
Veel taamalt kostis võitluslaul. Lapsed jooksevad õuel palja
jalu. Ema pani panni tulele. Enne raiusin kirvega, pärast
lõikasin saega. Suured tuled põlesid heledalt. Lilled õitse-
sid ilusasti ja ööbik laulis veel ilusamini. Moskva õhk müri-
ses võidusaluutidest. Rünnak toimus pisut enne keskööd.
Varsti taganesid rüütliid. Tasugem vaenlasele halastamatult,
tema hävitas meid veel halastamatumalt! Kõrgele kerkivad
uued kojad, võimsalt tõusevad vastsed sillad.

31. **Harjutus.** Koostada lauseid, kasutades järgmisi
määrusi, kriipsutades alla kõik määrused!

hommikul — metsa; pärast lõunat — spordiväljakul;
hoolsasti — vabrikus; vastasmajas — varakult; hirmu
pärast — härdasti; kolm kuud — maal; meestel — silmist;
väeosadel — lahinguks; vaevalt — kohale; poolvargsi —
suunas; metsas — noppimas; nurga tagant — ukse ette;
sügisest — kevadeni, külma tõttu — aeglaselt.

Näidis: Hommikul vara asus meie pataljon lähemasse
metsa positsioonile.

Ute ehk kõnetlussõna.

32. Vaadelda alljärgnevais lauseis sõnu, mis näitavad, keda kõnetellakse, kelle poole kõnes pöördutakse! Tähele panna märke ühenduses niisuguste kõnetlussõnadega!

Lauses puudub kõnetlussõna ehk üte	Üttega lause
<i>Ole ikka hoolas!</i> <i>Mis on sinuga juhtunud?</i> <i>Nüüd olge eriti tähelepanelikud!</i> <i>Armastan sind.</i> <i>Sina ei usu vist isegi, mida sa räägid.</i> <i>Kirjutage mulle oma kooliuudistest!</i>	<i>Ole ikka hoolas, tütreke!</i> <i>Kallis sõber, mis on sinuga juhtunud?</i> <i>Nüüd, armsad õpilased, olge eriti tähelepanelikud!</i> <i>Armastan sind, kodumaa!</i> <i>Sina, Jaan, ei usu vist isegi, mida sa räägid.</i> <i>Kirjutage mulle, kallid koolivennad, oma kooliuudistest!</i>

Sõna, mis väljendab selle nimetust, kelle või mille poole kõnes pöördutakse, nimetame ütteks ehk kõnetlussõnaks.

Ute eraldatakse ühes tema juurde kuuluvate täienditega muust lausest komadega.

33. **Harjutus.** Panna puuduvad vahemärgid ja tõmmata üttele joon alla!

Em a ja Lin da.

Em a: Kas oled juba kall is tütreke kaupluses käinud

Lin da: Ei ole veel em a

Em a: Kui sa lähed siis too natuke pärmi ka

Linda: Mida kavatsed sa armas emake pärmiga teha

Ema: Teen saia sest meile tuleb kaugelt külalisi

Linda: Kes siis ema

Ema: Tuleb Tallinna onu ja tuleb Narva tädi Ole siis viks tüdruk ja tee külalistele rõõmu Ära sa armas laps unusta ka kanu söötmast

Linda: Oh ei unusta Tead emake ma näitan külalistele oma kirjandeid mille eest ma sain õpetajalt kiita

Ema: Küllap see sobib Nüüd aga jookse ruttu kauplusse

34. **Harjutus.** Kirjutada 6 üttega lauset, milles on üte lause algul, keskel ja lõpus!

35. Jälgida, kuidas kirjutatakse kirja! Leida alljärgnevas kirjas laused, kus leidub üte!

Tegevarmees 9. mail 1945. a.

Kallid omaksed!

Olete juba kaua oodanud minult kirja. Nii väga tahtsingi teile enesest teadustada, kuid Suure Isamaasõja palavad lõpupäevad ei andnud tundigi vaba aega. Vaprad punaarmeelased, edasi, edasi fašistliku koletise südamesse! — nii kõlas meie loosung. Ning meie jälgisime seda loosungit viimane kui üks mees, säästmata aega, jõudu ja verdki.

Eile saabuski üllatav võit, suur ja enneolematu. Siingi, vaenlase maa südames, lehvivad täna uhkelt meie punased võidulipud, mürisevad kahurid võidusaluudiks ja kõlavad juubeldavad hüüded. Kas Sina, armas poeg, kujutad meie võidu suurust? Kas Sina, kallid tütar, aimad, kui uhked võime nüüd olla meie, nõukogude kodanikud! Kas Sina, meie hea ema, tead, millise suure, aimamatult suure töö olete teie teinud, kes te võitlesite tööriindel samasuguse andumusega kui meie lahingutes. Kõike seda tuletan teile meelde sel õnnelikul võidupühal, mil võidurõõmusse segu-

neb peatse kojusaabumise lootust ja saabuva jällenägemise õnne.

Mu kallid, Ulo ja Eha, olge emale ikka toeks ja abiks! Kergendage, mu lapsed, tema vaeva ja muret, kuni saabun mina. Valva Sina, kallis ema, selle järele, et me lapsed oleksid ikka tublid õpilased ja head pioneerid.

Peatselt algavad taastamise kibedad tööpäevad. Selle siht on — uus kodu, ilusam ja parem veel kui endine.

Kirjutage mulle, mu kullakesed, juba peatselt endisel aadressil!

Tervitades
teie isa.

36. **Ulesanne.** Kirjutada sõbrale, koolivennale, vennale, õele või vanematele kiri, milles tarvitada ka kõnetlust ehk ütet sobival kohal!

37. **Kordamiseks.** Täita järgnevates lausetes lüngad!

Laiendatud lihtlause koosneb pealiikmetest ja liikmetest. Pealiikmed on ja Õeldiseks on alati sõna muude. Kui pöörd sõna *olema* muute juurde kuulub käandsõna, nimetatakse neid òeldiseks. Lause kõrvalliikmeid nimetame üldnimega Tunnen järgmisi laiendeid: 1) täiend, 2), 3), 4) Neist üte eraldatakse muust lausest alati

38. **Harjutus.** Määrata antud lauseis lauseliikmed!

Vapper Nõukogude armee purustas fašistliku Saksamaa lõplikult. Austagem kangelasi! Kodanikud, ärge viivitage! Soojad suvepäevad on möödunud. Uusmaasaaja ehitas ilusa väikese sauna. Sina, väike Elmar, too mulle uus sulg! Tallinna huvireisijad vaatlesid kaua vana Kremli. Pange vihi-

kud lauale. Aias kaevatakse maad. Meie Linda õpib konservatooriumis klaverimängu. Poisid leidsid põõsast linnupesa. Kiigu, mu paadike, kiigu vee pääl, kõla, mu lauluke, kõla, mu hääl!

KOONDLAUSE.

Koma ühesuguste kõrvuti olevate lauseliikmete puhul.

39. Jälgida järgmisi lauseid ja otsustada, missuguseid lauseliikmeid esineb mitu kõrvuti!

1. *Koolis me loeme, kirjutame, joonistame ja laulame*
— sisaldab mitu
2. *Sulev, Rein ja Viive tulid mängima*
— sisaldab mitu
3. *Suvel sõime palju maasikaid, vaarikaid, sõstraid ja karusmarju*
— sisaldab mitu
4. *Punased, valged ja kuldkollased lilled õitsevad meie kooli aias*
— sisaldab mitu ühe sõna juurde kuuluvat
5. *Töölisi kogunes tehaseist, sadamast, raudteelt ja põldudeltki*
— sisaldab mitu ühenimelist

Kokkuvõtteks:

1. Lauset, millel on mitu ühenimelist lauseliiget, nimetatakse **koondlauseks**.

2. Ühesugused kõrvuti olevad lauseliikmed eraldatakse üksteisest komaga.

3. Kui kõrvuti olevaid lauseliikmeid seovad sidesõnad *ja, ning, ega, ehk, või, kui ka*, siis koma ei panda (komata sidesõnad).

Näiteid komata sidesõnadest:

1. Peatselt sillutab külm järved ja jõed.
2. Poiss komistas *ning* kukkus maha.
3. Ükski sõdur ei kohkunud *ega* kartnud.
4. Termomeeter *ehk* soojamõõtja langeb järjest.
5. Täna kõneleb haridusminister *või* tema asetäitja.
6. *Nii* Jugoslaavia, Poolamaa *kui ka* Tšehhoslovakkia on demokraatlikud riigid.

Kui kõrvuti olevate lauseliikmete juurde kuuluvad täiendid või määrused, tuleb need lauseliikmed üksteisest komaga või sidesõnaga eraldada ühes nende juurde kuuluvate liikmetega.

Näiteks: *Linna tänaval nägime kiiresti kihutavaid autosid, siia-sinna ruttavaid jalakäijaid, kapjade plaginal sõitvaid voorimehi ja nii turule astuvaid kärumehi kui ka mööda rööpmeid veerevat trammi.*

40. **Harjutus.** Panna järgnevais lauseis koma, kuhu vaja!

S a d a m a s.

Juba eemalt paistavad meile aurikute korstnad nõöridest ehitud mastid suitsude joad ja võimsad tõstekraanad. Lähemale astudes näeme suuri laevu mitmesuguseid purjekaid venesid päästepaate ja lõbusõidu-lootsikuid. Sadamasilla ehk kai ääres seisavad nii hobu- kui ka mootorveokid.

Kõikjal käib kibe askeldus ning töö. Töölised laadivad tühjendavad tõstavad kannavad. Kostab kraanade ragin vintside ulgumine ja autode surin. Parajasti on tulnud sadamasse palju kaupu teistest vennasvabariikidest. Laaditakse autodele nii soola- kui ka suhkrukotte, tassitakse veokitele raudlatte torusid kivisütt ja mitmesuguseid muid kaupu.

Ei hommikul lõunal ega õhtul lakka töö sadamas. Vahel vastu öödki kõlab üle linna suure merehiiglase torisev vile ja ta algab sõitu üle lahe üle avara mere mööda saartest mööda laidudest ja tuletornidest vastu kaugetele randadele.

41. **Harjutus.** Koostada koondlauseid, kus on: 1) mitu alust, 2) mitu öeldist, 3) mitu sihitist, 4) mitu määrust, 5) mitu täiendit!

42. **Harjutus.** Panna komad ja täita lüngad sobiva sõnaga!

Kevad suvi sügis ja talv on Tint sulg vihikud pliiatsid ja kriit on Kirsid ploomid ja kreegid on, aga porgandid peedid kaalikad ja naerid on Lehm lammas siga ja hobune on Kass ilves tiiger leopard ja lõvi on tuntud Inimene võib ujuda rinnuli (kuidas veel?), Eestis kasvatatakse tõugu veiseid. Põhja-Eestis on viis maakonda: Järvemaal on kolm linna: Tapa Põldohakas orashein põldsinep ja tõlkjas on meie kurjemad Süda kopsud neerud maks jne. on Eesti Läti ja Leedu on Nõukogude Liidu

LIITLAUSE.

43. Jälgida järgnevaid lauseid!

Lihtlauseid	Liitlauseid
1. <i>Auto sõitis mööda. Hobune hakkas lõhkuma.</i> (2 lauset)	1. <i>Auto sõitis mööda ning hobune hakkas lõhkuma.</i> (1 lause, aga 2 alust ja 2 öeldist)
2. <i>Kerge on lubada. Täita on palju raskem.</i> (2 lauset)	2. <i>Kerge on lubada, aga täita on palju raskem.</i> (1 lause, aga 2 alust ja 2 öeldist)

3. <i>Isa kirjutab. Ema valmis-
tab lõunat. Juku õpib.
Väike Lea mängib nuk-
kudega. (4 lauset)</i>	3. <i>Isa kirjutab, ema val-
mistab lõunat, Juku
õpib, kuid väike Lea
mängib nukkudega. (4
alust ja 4 öeldist)</i>
4. <i>Tuppa-tulija hõõrus käsi.
Need olid külmad kui
jää. (2 lauset)</i>	4. <i>Tuppa-tulija hõõ-
rus käsi, mis olid kül-
mad kui jää. (2 alust ja
2 öeldist)</i>
5. <i>Poisid mängisid jalgpal-
li. Higi voolas ojana.
(2 lauset)</i>	5. <i>Poisid mängisid jalg-
palli, nii et higi voolas
ojana. (2 alust ja 2 öel-
dist)</i>
6. <i>Isa oli põllult koju tul-
nud. Ta töötab nüüd
aias. (2 lauset)</i>	6. <i>Isa, kes oli põllult ko-
ju tulnud, töötab nüüd
aias. (2 alust ja 2 öel-
dist)</i>

Mõtted, mis on väljendatud lihtlausetes, võib seada üks-
teisega tihedasse sidemesse ja ühendada üheks liitmõtteks.
Siis liidetakse lihtlaused, mis neid mõtteid väljendavad,
üheks terveks liitlauseks.

Seega **liitlauseks** nimetatakse niisugust
lauset, mis koosneb kahest või mitmest
lihtlausest, mis väljendavad üht liit-
mõtet.

Lausete ühendamisel jäävad harilikult alles lihtlausete
alused ja öeldised, mille järgi võib otsustada, mitmest

lihtlausest antud liitlause koosneb. Umbisikulistes lausetes otsustame seda öeldise ja teda seletavate sõnade järgi.

44. Vaadelda järgnevaid liitlauseid ja nende tükeldamist lihtlauseteks öeldise abil!

A. Laused on kõrvuti:

Liitlause	Öeldisi	Lauseid	Lihtlauseid
Arst tuleb sinna, kus vähe tervise eest hoolitsetakse.	2	2	1) arst tuleb sinna 2) kus vähe tervise eest hoolitsetakse
Kas tuled kaasa või ma lähen üksi?	2	2	1) kas tuled kaasa 2) või ma lähen üksi
Kui Leili kuulis, et kinos on nii huvitav film, otsustas ta kah vaatama minna.	3	3	1) kui Leili kuulis 2) et kinos on nii huvitav film 3) otsustas ta kah vaatama minna
Tuba lubjati valgeks, uued ukсед-aknad tehti ette, ahi parandati ära, nüüd sai kodu hoopis uue ilme.	4	4	1) tuba lubjati valgeks 2) uued ukсед-aknad tehti ette 3) ahi parandati ära 4) nüüd sai kodu hoopis uue ilme

B. Laused on üksteisega põimitud:

Liitlause	Õeldisi	Lauseid	Lihtlused
<p>Sügisel, kui päike hakkab madalamalt käima, jahenevad ilmad</p>	2	2	<p>1) sügisel jahenevad ilmad 2) kui päike hakkab madalamalt käima</p>
<p>Kui onu, kes eile linnas käis, koju saabus, tõi ta meile huvitava raamatu.</p>	3	3	<p>1) kui onu koju saabus 2) kes eile linnas käis 3) tõi ta meile huvitava raamatu</p>
<p>Kui Ahto, kes oli haiguse pärast puudunud, jälle kooli tuli, jätkas ta hoolega õppimist.</p>	3	3	<p>1) kui Ahto jälle kooli tuli 2) kes oli haiguse pärast puudunud 3) jätkas ta hoolega õppimist</p>
<p>Ühel vaikselt kevadpäeval, kui päike soojasti paistis, läksime isaga aeda ja võtsime mesipuu lahti, et järele vaadata, kuidas mesilased on talve üle elanud.</p>	4(5)	5	<p>1) ühel vaikselt kevadpäeval läksime isaga aeda 2) kui päike soojasti paistis 3) ja võtsime mesipuu lahti 4) kuidas mesilased on talve üle elanud 5) et (saaksime) järele vaadata [Viimasel on öeldis juurde mõeldav!]</p>

Liitlause	Öeldisi	Lauseid	Lihthlaused
Kui õppida, siis juba põhjalikult!	—	2	1) <i>kui (otsustame) õppida</i> 2) <i>siis (õpime) juba põhjalikult</i> [Öeldised puuduvad, on aga juurde mõeldavad.]

Tähele panna! Liitlauseid tuleb osata liigendada lihtlauseteks. Liigendamisel on kasulik meeles pidada, et **öeldiste arv liitlauseis näitab, mitu lihtlauset antud lauses on**. Lausete arv on ainult siis suurem öeldiste arvust, kui esineb lauseid, kus öeldis on juurde mõeldav.

45. **Harjutus.** Liigendada antud laused, koostades tabeli punktis 44 antud eeskujul!

Vaenlased põgenesid, niipea kui nad märkasid hädaohtu. Tänapäev möödus rindel, ilma et midagi tähtsat oleks olnud märgata. Sõdur, keda juba peeti kadunuks, ilmus kõigi rõõmuks äkki tagasi. Kui vaenlane märkas, et me püüame teda vasakult haarata, hakkas ta taganema. Meie kiirpaadid, mis olid lahesopis varjul, ründasid vaenlast ootamatult mere poolt. Õhtul hilja, kui olime kõik magama minemas, ilmus roodukomandör ja teatas, et veel täna peame alustama pealetungi. Kui lüüa, lööme otsustavalt.

Rindlause ja põimlause.

46. Võrrelda alljärgnevaid liitlauseid.

Rindlauseid	Põimlauseid
<p>Laused on iseseisvad, üheväärsed, üksteisest sõltumatud, igauks võib esineda ka üksikult.</p>	<p>Üks lause sõltub teisest, seletab teist. Lauses on pealause (võib iseseisvalt esineda) ja kõrvallause (sõltub teisest ja seletab teda).¹</p>
<p><i>Korstnad suitsevad, masinad mürisevad, töölised töötavad, üha valmib uusi kaupu.</i></p> <p><i>Merelt puhub vali tuul, küllap saame veel sadugi.</i></p> <p><i>Praegu on mul käsil pioneeride koonduse organiseerimine, pärast kirjutan seinalehele pioneeride tegevusest.</i></p>	<p><i>Kui käitised töötavad, valmib üha uusi kaupu.</i></p> <p><i>Mererannal, kus asetses väike kaluriküla, askeldas rühm kalureid paadi ümber.</i></p> <p><i>Istume, et alustada koosolekut.</i></p> <p><i>Kui Juku, kes täna vara tõusis, nägi, et naabripoiss oli juba ammu jõekaldal, valdas teda väike pettumus.</i></p>

Liitlauseid võivad olla kas rindlauseid või põimlauseid.

Rindlause on niisugune liitlause, mis koosneb üheväärsetest, üksteisest sõltu-

¹ Kõrvallause on trükitud siin püstkirjaga.

mata lausetest. **Põimlause** on niisugune liitlause, milles üks lause on sõltuv teisest, seletab teda.

Seda lauset, mis teisest sõltub ja teda seletab, nimetatakse kõrvallauseks. Seda lauset, mida kõrvallause seletab ja mis ise ei sõltu mingist teisest lausest, nimetatakse pealauseks.

Näiteks: *Eesti rahvas näeb nüüd, et nõukogude valitsus on rahvavalitsus, kes hoolitseb kõigi töötajate eest.*

Pealause on *Eesti rahvas näeb nüüd*. Teda seletab kõrvallause (mida näeb?) *et nõukogude valitsus on rahvavalitsus*. Sellel kõrvallausel on veel omakorda kõrvallause, mis teda seletab (missugune valitsus?), *kes hoolitseb kõigi töötajate eest*.

Koma liitlause.

47. Liitlauseid sisaldavad liitmõtet. Liitmõte on kahtlemata keerukam kui lihtlause abil väljendatav liitmõte. Et kõnelemisel niisugune keerukam mõte oleks selgesti arusaadav, selleks:

1) peetakse vajalikel kohtadel hääldamispausi:

paus

Vanaisa jutustas

Anna põllule

| *ja lapsed kuulavad huviga.*

| *põld annab sinule.*

2) lihtlauseste piirikohal muutub hääldamine harilikult natuke kõrgemaks.

Kui me sinna saime (sõna „saime“ kuulub kõrgemana) *oli rong juba läinud* (lause lõpp, sõna „läinud“ kõnetoon läheb tunduvalt madalamaks).

Mõlemat nõuet — nii pausi kui ka hääle muutust — tuleb heal kõnelemisel ja lugemisel silmas pidada.

Kuidas eraldatakse liitlauses sisalduvaid lauseid üksteisest kirjas?

Jälgida selleks punktis 43 toodud tabelis liitlauseid ja otsustada, kuidas on eraldatud ja kuidas on seotud laused üksteisega, s. o. mis on lihtlausete piirikohtadel!

48. Eelmises punktis tehtud vaatluste ja varem omandatud teadmiste põhjal teeme järelduse:

Kirjas on liitlauses lihtlausete piirikohad tingimata tähistatud; nimelt kas

- 1) komaga (*Anna põllule, põld annab sinule*),
- 2) sidesõnaga ja komaga (*Enne mõtle, siis ütle*),
- 3) ainult sidesõnaga (*Vanaisa jutustas ja lapsed kuulasid huviga. Töö lõppes ning kõik läksid koju. Ta ei istunud paigal ega pannud ka seletusi tähele. Nad oodaku vaikselt või lahkugu kohe ruumidest!* jne.).

Sellest tuletame olulise komareegli:

Liitlauses tuleb lihtlausete piirikohad kirjas alati tähistada komaga, kui neid kohti ei seo komata sidesõnad ja, ning, ega, ehk, või, kui ka.

Kuna igal lausel on öeldis, siis otsustame öeldiste abil, mitu lauset esineb antud liitlauses, ja märgime lausete piirikohad komaga, kui neid ei seo just komata sidesõnad ja, ning jne.

49. **Harjutus.** Panna koma, kuhu vaja!

Kooliarst.

Uhel ilusal sügispäeval kui tunnid olid juba alanud tuli kooliarst meie kooli külastama. Tal oli käes kollakaspruun sumadan milles leidusid läikivad töövahendid ja mitmesugused arstimid. Kui ta oli valge kitli selga tõmmanud alustas ta õpilaste läbivaatust. Ta vaatles meie kehaehitust kuu-

las kopsu ja südant silmitses selgroo kuju ja vaatas üle meie kehaliikmed ning meeleorganid. Loomulikult hindas ta meie naha rõivaste ja jalatsite puhtust ning kontrollis kuidas me hoolitseme oma hammaste eest.

Kõik õpilased vaadati läbi. Mõni oli halva kuulmisega mõni nõrga nägemisega mõni verevaene või jälle väikese kasvuga kuid enamik meist oli tugeva kehaehitusega terved lapsed keda arst rõõmuga vaatles.

Pärast vaatas ta üle kooliruumid internaadi kaevu kohad jäätmete kogumiseks jne. et saada ülevaadet meie sanitaarsetest oludest.

Ta ütles et jääb meiega täiesti rahule et meist kasvavad terved tugevad puhtad ja kultuursed nõukogude kodanikud.

50. **Harjutus.** Lõpetada või täiendada allpool antud laused ja panna komad, kuhu on vaja!

Muidu talu mis talu aga Kui metsast koju saabusime Ta läks aeda et Juku karjatas sest Poiss kes istus esimeses pingis. Taat talutas härga kuna eit Lill mis õitses lohkavalt. Ta ootas millal Ta oli haige seepärast et Sõitsin merele sellele vaatamata et Niipea kui ta aialatile istus Kuni ta pärale jõudis Kus majake otse mere kaldal asub on

51. **Harjutus.** Koostada liitlauseid, sidudes liitlauseid sidesõnadega *et, kuid, kes, mis, sest, seepärast, kus, kui, kuidas, olgugi et, ilma et, niipea kui!*

Näidis: *Vaenlane kohkus väga, niipea kui meie katjuša müristama hakkas.*

52. Vaadelda antud lauseid, jälgida koma asetust neis, silmas pidades ka öeldisi!

Sidesõna eraldab lauseid, koma on	Sidesõna pole lausete piiri- märgiks, koma puudub
Kohkusin hirmsasti, kui mät- tal rästikut nägin hiilivat. Ta hakkas tööle nii, nagu ta sinna oli tulnud. Leida ei puhanud kaua, vaid hakkas jälle kirjutama.	Poiss oli uhke kui noor kukk. Ta oli märg nagu veest väl- ja tõmmatud. Klass oli hiirvaid, kostis vaid sulgede mõnus kra- bin.
Vaata, kus alles on puu!	Aga kus tema sellest hoolis.

Järeldus: Kui sidesõna pole lausete eral-
dajaks, ei esine ka koma selle sidesõnaga
ühenduses.

Sellepärast ei esine ka võrdlussõnade puhul koma.
(Parem pool muna kui tühi koor. Parem targa laitus kui
lollu kiitus jne.).

53. Harjutus. Panna koma, kuhu vaja!

Meie rõõm oli suur kui kuulsime et homme minnakse
matkama. Laste suukesed liikusid kui väikesed veskid.
Küla oma väikeste majakestega kadus hämarikku. Ta vaat-
les mind kui mingit imet. Eemal lainetab rukkiväli nagu
mingi väike järv. Kui päralt jõudsime kuulsime et rong
millega pidime Taevaskotta sõitma ei olnud veel sisse sõit-
nud. Koitis juba kui teele mindi. Juhtus nii nagu arvasime.
Kõneleja oli hoogu sattunud muutus üha vaimukamaks ega
katkestanudki oma kõnevoolu. Poiss oli hirmul ja värises
kui haavaleht. Kõik kes osa võtsid Leningradi kaitsmisest
on saanud mälestuseks vastava medali — „Leningradi kaits-
jaile“. Võtke aga kohe labidad ning hakake maad ümber

kaevama. Aeg parandab haavad aga jätab armid. Ta elab nagu hiir vagusi.

54. **Harjutus.** Kirjutada 10 lauset, kus sidesõna esineb lause keskel ja seega koma ei esine!

(Sidesõna: *kui, aga, nagu, vaid, mis* jne.)

Näidiseid: *Selle peale ta vaid naeris. Andres oli muidu mees mis mees, ainult viinavõtmise vastu oli tal nõrkusi.*

55. Rahvajuttudes, vanasõnades jne. jäetakse vahel ka öeldis lauses ära. Sel puhul jääb lause ikkagi lauseks, sest öeldis on juurde mõeldav; ta on ainult lühiduse pärast ära jäetud. Endast mõista esineb siis liitlauses ikka ka koma lausete eraldajana. Näiteks: *Sööma ablas, tööle laisk* (pöörd-sõna „on“). *Mees kohe koju, kodus naine haige* („Mees ruttas kohe koju, kodus oligi naine haige“). *Inimene eksib sõna pealt, hobune nelja jala pealt. Kes mees ühest, see mees teisest. Hooletus ees, õnnetus taga. Panna koma, kuhu vaja!* jne.

56. **Harjutus.** Panna koma, kuhu vaja!

Rooste sööb rauda kurvastus südameid. Parem targa laitus kui lolli kiitus. Ära müü karu nahka enne kui karu käes. Mõnda juhtub tegijal magajal ei midagi. Pill pika ilu järele lall laia rõõmu peale. Et tarx olla tuleb hästi õppida. Söö mis küps räägi mis tõsi. Liikuv vesi läheb selgemaks seisev vesi pahemaks. Kuidas külv nõnda vilii.

57. **Harjutus.** Panna koma, kuhu vaja!

T u u l i k .

Meie koduküla kingul asetseb tuulik mis on kõrge viie-kordne ehitis. Viies kord moodustab veski pea mille külge on kinnitatud neli suurt tiiba. Tiivad mis kaetakse purje-

dega on nii pikad et ulatuvad paistma üle metsa kaugele merele kus nad on kaluritele maamärgiks. Tuulik aga ei lenda nende tiibadega vaid need panevad veski rattad ringi käima. Kuid veski sellest ikkagi edasi ei liigu vaid seisab paigal kuigi tuul vuhistab tiibades ja mürin kostab kaugele. Rattad ja kangid panevad käima kroovimismasina, püüli-valtsid ja kaks paari veskikive mis jahvatavadki jahu. Neljandal korral asetseb suur pöör mida käivitab tuulejõud. Pööra abil tõstetakse viljakotid soovitud kõrgusse et vili juhtida kolusse kust see valgub kivide vahele. Kivid hõõruvad terad peeneks nii et neist tuleb pehme jahu millest tehakse leiba. Kui soovitakse veel peenemat jahu lastakse see üle liikuvate sõelade siis saadakse jahu millest saab head peenleiba. Päris püül aga tehakse püülimasina abil kus püülivaltsid muudavad terad soovitud sorti püüliks.

58. **Ulesanne.** Koostada vesiveski või auruveski kirjeldus! Jälgida hoolega, et kirjelduses oleksid komad õigel kohal!

59. **Harjutus.** Panna puuduvad komad!

Ä r a t e e s ü n d s u s e t u t n a l j a .

Rein ja Kaarel kes olid vennad sõitsid kord raudteel. Noorem vend Rein vaatas tihti aknast välja ja imestas kuidas puud põõsad telefonipostid ja muud esemed aknast mööda kihutasid. Vanem vend hoiatas nooremat et see aknast välja ei vaataks sest muidu kaob müts ära. Rein vah-tis aga ikka ja pistis pea läbi lahtise akna välja. Kaarel tah-tis teda hirmutada tõmbas tal mütsi peast peitis selle selja taha ja hüüdis: „Müts läks!“ Rein hakkas nutma sest tal oli mütsist kahju. Kaarel lohutas nooremat venda: „Pole viga pigista silmad kinni ma vilistan sulle mütsi jälle tagasi!“

Rein pigistas silmad kinni Kaarel vilistas ja pistis mütsi mille ta haaras oma selja tagant Reinule pähe. Noorem vend rõõmustas väga.

Natukese aja pärast kui Kaarel tähele ei pannud viskas Rein meelega Kaarli mütsi vaguniaknast välja et näha kuidas vend selle tagasi vilistab. „Kaarel Kaarel vilista! Ma viskasin mütsi aknast välja,“ hüüdis ta naeratades. Kaarel kokkus ära sest ta ei osanud mütsi tagasi vilistada.

OTSENE KÕNE JA JUTUMÄRGID.

60. Jälgida otsese kõne puhul esinevaid kirjavahe-märke!

Ema küsis Jaanilt: „Käs su õppetükid on juba õpitud?“ — „Ei ole veel, ema,“ vastas Jaan. „Püüa peatselt valmis saada,“ ütles ema, „sest pärast läheme kõik koos kinno.“ — „See on tore!“ hüüdis Jaan ja jätkas virgasti õppimist.

Kokkuvõtteks: 1. Otseses kõnes antakse kõneleja sõnad edasi sõna-sõnalt (s. o. otse-selt).

2. Otsene kõne on jutumärkides.

3. Otsese kõne puhul esineb harilikult liitlause, mis koosneb kahest osast: ütleja sõnadest (otsene kõne) ja saatelausest, mis selgitab, kes kõneleja on. Saatelause võib olla lause algul (*Ema küsis Jaanilt:*), lause lõpul (*vastas Jaan*) või keskel (*ütles ema*).

4. Kui saatelause on lause algul, eraldatakse see otsesest kõnest **kooloniga**; otsene kõne algab kooloni järelt suure tähega.

5. On aga saatelause lause keskel või lõpus, tuleb see otsesest kõnest eraldada komadega.

6. Otsese kõne lõpul seisev märk oleneb lause sisust (jutustava lause lõpul punkt, küsilause lõpul küsimärk jne.).

7. Jutumärkide kõrvuti sattumisel on nende vahel mõttekriips.

Kui tähistame otsese kõne loogilise joonega~~~~~ ja saatelause sirge joonega ———, saame otsese kõne tarvitamise kohta järgmise skeemi (S — suur algustäht, v — väike algustäht).

Jutumärkide skeem:

Saatelause on algul S———: „S~~~~~.(?!)”

Saatelause on lõpul „S~~~~~ , (?!)” v ——— .

Saatelause on keskel „S~~~~~,” v———, „v~~~~~.(?!)”

61. **Ulesanne.** Harjutada jutumärkide skeemi kasutamist rohkete suuliste näidetega, valides otseseks kõneks ka soov-, käsk-, hüüd- ja küsilauseid!

62. **Harjutus.** Panna puuduvad kirjavahemärgid!

a) Saatelause on algul.

1. Leili tõi emale korvitaie maasikaid ja ütles Nüüd emake keedame mitu purki head keedist 2. Onunaine andis Maiele kruusitaie piima ja naeratas. Joo aga küll siis põsed lähevad punaseks 3. Õpetaja päris poistelt Kuidas õppimine läheb 4. Kui kell näitas lõunaaega hüüdis ema kartulivõtjaile Ae tulge sööma 5. Külavolinik küsis isalt Kas ühined kah homme meie punavooriga Homme kavatseme viia kartulinormi kogumispunkti

b) Saatelause on lõpul.

1. Tehke ruttu poisid me peame kell 4 juba rivis olema ütles seersant oma meestele 2. Kuhu te nüüd ruttate küsisin vastutulijailt 3. Tuld kõlas ohvitseri kindel käsk. 4. Tule sinagi pinginaaber kaasa kutsusin Hiljat 5. Millal saaksin mahti teatrisse minna et „Saabastega kassi“ näha ohkas Linda.

d) Saatelause on keskel.

1. Mulle näib nimetas teine õngemees et täna pole meil kalaõnne hoopiski 2. Oota aga Fritsuke hüüdis nõukogude sõdur küll ma sind kõrvetan. 3. Miks ei või vastas Juhan aga või sellega kibedat on 4. Kui ilus oli päev enne ära-sõitu kodumetsas jutustas Anna oma kooliõele päike pais-tis nagu tahaks ta meelitada et ma linna ei sõidakski. 5. To-hoo hullu mõtles vana Raismik viimaks pean siiasamasse öömajale jääma.

63. **Harjutus.** Panna puuduvad kirjavahemärgid!

Kool.

Kui väike Ats hommikul emaga turule läks tuli neile tänavanurgal Vello oma emaga vastu. Kuhu Vello nii vara hommikul läheb küsis Atsi ema. Kooli lähen vastas Vello. Vaata või kooli sõnas Atsi ema. Vello ema vastas Jah, mis muud kui kooli pois sai suvel juba seitsmeseks.

Kui Ats emaga edasi sammus hakkas ta emalt pärima Ema kas kool on suur

Miks ta suur ei ole on küll vastas ema. Kas nii suur kui turg küsis Ats. Jäta nüüd oma pärimine keelas ema üks sa pärast Vello käest küsi!

Ats jääb vait aga mõne aja pärast küsib ta jälle Kas koolil aknad ka on Muidugi on Ja ukсед ka Kuidas siis

muidu seletab ema üks seal ole kõik nagu toalgi. Kas süng on ka koolis julgub Ats küsida. Mis seal süngiga tehakse rumal poiss naerab ema.

64. **Kordamisharjutus.** Määrata antud lauseis lauseliikmed!

Hoiame, noored, oma kätes tulevikku! Rahulikult magasid pioneerid telkides. Päästjad võtavad kandraamid ja käsiapteegi ning ruttavad õnnetuskohale. Poisid, juba lõikusmasin töötab põllul! Meie suurel kodumaal elab palju rahvaid. Otsin meetri riiet. Suured veemassid langesid kohisedes alla ja käivitasid vabriku. Nüüd, kallid noored, jätkame hoolega õppimist.

65. **Kordamisharjutus.** Alljärgnevas katkendis leida õigesti laused, kirjutada suured algustähed lause algusse, asetada vastavad lõpumärgid (. ? !) ja panna kõik puuduvad kirjavahemärgid!

A l a t i v a l m i s !

Rahulikult magasid pioneerid laagris varsti pärast keskööd jooksis Põld kes telefoni juures vahti pidas hingpakil alla laagrisse ja hüüdis valvurile Elmar Pajurile kuule sina... külas on tulekahju Elmar võpatas ja küsis mis sa räägid jah mingi maja põleb seal all ütles Põld tuleks kohe pealik äratada kõrme hüppega olid mõlemad pealiku telgi juures ja paari hetke pärast oligi pealik Madar jalul mida nüüd kõigepealt teha kas äratada muretult magav laager aga nimelt sest pioneeride hüüdsõna lausub: pioneer on alati valmis ja aitab kus ta suudab veerandi tunni pärast oli kogu laager jalul ja malev rivis malevapealik annab korraldused mida kaasa võtta ja kuidas toimida.

Kui nad higestena metsa äärde jõudsid avanes nende silmadele korruga kohutav pilt nõnda et kõik otse karjatasid

suur osa külatänavast oli lausa leekides naised hädaldasid nutsid ja ringutasid käsi lapsed karjusid suures hirmus pioneerivägi ilmus õnnetuskohale kindlas korras pealik ei rääkinud palju poisid taipasid kõike juba käte ja silmade viipeist ühed asusid kohe pritsi juurde teised hakkasid korrapidajaile abiks kolmandad kogusid nutvaid lapsi et need ei oleks päästjail jalus neljandad andsid esimest abi neile kes olid saanud vigastusi pioneerid töötasid vapralt ja ennastsalgavalt sest oli saabunud hetk kus võis teha midagi suurt ja väärtuslikku nad põlesid ihast teha mingit sangaritegu.

66. **Kordamisharjutus.** Panna puuduvad kirjavahe-märgid!

K o n n j a h ä r g .

Konn nägi härga aasa peal ja mõtles kadeduses seal Kas mina vist ei saa nii suureks ka kui härg Ta kohe silmad punni a'as end puhus täis ja pungitas et pea märg! Siis teise konnaga ta hakkas rääkima Noh kallid krooksuja kui kaugel on mu järg kas olen suur kui härg Veel kaugel ähkija! — Konn jälle puhuma: Noh nüüd? Noh kuidas on Mis ikka — konn mis konn Ei siiski jäta jonni ta vaid hakkab veelgi ähkima Ta kõigest hingest püüab ja hüüab No nüüd no vaata ometi kas paisusin ma pisutki Ei mitte sugu Kas pole lugu Et konnal oli kade meel ta ähkis puhkis kaua veel, ning viimaks suure valu sees läks lõhki kärvas kange mees.

I. Krõlov

67. **Kordamisharjutus.** Panna klambreis antud sihitised ühes juurdekuuluva määruse või täiendiga õigesse käändesse ja panna puuduvad komad!

Käisin vaevalt (kilomeeter maa) ära kui tundsin et olen väsinud. Fotograaf tegi meist (rida ülesvõtted). Asetasime (see vaas) lauale. Ärge tõstke (see suur raske kivi)! Maitse-
sin (vesi) selles tundus (hapu maitse). Tõin metsast (korvi-
täis marjad). Otsin kooperatiivist (viis vihik kaks pliiats
ja kolm sulg). Nägin (kolm tüdruk) jääl liugu laskvat.
Loodan saada (parem koht). Mõtlen osta enesele (paar saa-
pad). Ma võin (see summa) talle kinkida. Palun (see raa-
mat) kohe tagasi tuua! Palun (see kiri) mitte ära saata!
Te võite ju valida (teine muster). Volitan (sm. Oskar Alla-
sild) minu (detsembrikuu töötasu) vastu võtma.

68. **Kordamisharjutus.** Muuta alljärgnevad laused jaata-
vasse kõnesse!

Käitiskomitee ei pidanud möödunud nädalal koosolekut.
Seda pakki polnud ta sinna unustanud. Nad ei valinud mind
koosoleku protokollijaks. Lahing ei kestnud tervet päeva.
Isa ei lõpetanud aias kaevamist. Ära kirjuta nii pikka kirja!
Kas ma ei või oma sõpra sünnipäevale kutsuda? Ta ei pildu-
nud lund tuppa. Nad ei kandnud kõiki leibu riulitele. Meie
ei söönud leiba ega joonud piima.

69. **Kordamisharjutus.** Koostada koondlauseid, kus on
1) mitu alust, 2) mitu öeldist, 3) mitu sihitist, 4) mitu mää-
rust, 5) mitu täiendit, 6) mitu ütet — igast liigist 2 lauset!

70. **Kordamisharjutus.** Koostada liitlauseid, tarvitades
järgmisi sidesõnu: a) lause alguses: *kui, kes, kelle, keda,*
kellesse, kuna, et, nagu, b) lause keskel: *kui, mis, mille,*
mida, millesse, millest, et, aga, kuid, ehk küll!

N ä i d i s e i d: a) *Kui* sügisel kooli tulime, olid kooliruu-
mid juba remonditud. *Kes* hoolsasti õpib, jõuab hästi
edasi jne. b) *Olime* väsinud, *kui* mängu lõpetasime jne.

71. **Kordamisharjutus.** Koostada lauseid, kus esineb ko mata sidesõnu (*ja, ning* jne.)!

72. **Kordamisharjutus.** Täiendada lüngad sobiva lausega!

1), kes meiega ühes tuli, 2), mis hommikul lainetas nii tugevasti, 3), kes istus esimeses pingis, 4), keda nägime maale sõitvat, 5), mis olid kaupadega rikkalikult laaditud, 6), kellele anti vahvusmedal, 7), kust me praegu tulime, 8), kuhu meie praegu sõidame, 9), kellest juttu oli, 10), kellega ma tülli läksin, 11), kes võttis osa Tallinna vabastamisest, 12), kus me praegu viibime,

II. SÕNA JA TEMA KOOSSEIS.

SÕNA TÄHENDUSLIKUD OSAD.

a. Sõna osad ja nende tähendus.

Laused koosnevad sõnadest. Iga lause väljendab mõtet. Kuid ka igal sõnal on oma kindel tähendus. Näiteks lause *Maimu loeb raamatut* väljendab üht mõtet, kuid igal tema sõnal on oma tähendus. Mõnel sõnal võib olla isegi mitu tähendust. Kuid lauses koos teiste sõnadega on igakord näha, missuguses tähenduses niisugust sõna on tarvitatud. Nii näiteks on sõnal *leht* järgmistes lausetes kolm erinevat tähendust: *Kolletanud lehed langesid puudelt* (puuleht). *Sel raamatul on paksud lehed* (raamatuleht). *Vend luges lehte* (ajaleht).

Sageli on kaks, kolm või isegi rohkem sõna ühte liitunud, nii et nad ühe tähenduse annavad. Need on liitsõnad. Kuid igal liitsõna osal on ikkagi oma algtähendus, kuigi nad koos moodustavad omaette erineva tähendusega sõna. Näiteks sõna *uusmaasaaja* koosneb sõnadest *uus*, *maa* ja *saaja*, milledest igaühel on oma tähendus, kuid nüüd koos moodustavad sõna, mis tähendab talupoega, kes on nõukogude valitsuselt maad saanud.

Kuid ka paljud liitsõnad võivad jaguneda osadeks, milledest igaühel on oma tähendus. Näiteks sõna *kangelane* jaguneb kaheks osaks, *kange-* ja *-lane*, sõna *käsitama* jagu-

neb kolmeks osaks *käsi-*, *-ta-* ja *-ma*. Täenduslik osa *käsi*, mis iseseisva sõnana esineb, võib leiduda ka teistes sõnades, vahel isegi vähe muutunult. Näiteks: *käsiline*, *käsitlema*, *käsik*, *käeke*, *käendama*, *kättelema* jne. Kõigil neil sõnul on tähendus, mis kuidagi on seotud sõnaga *käsi*. Täenduslik sõnaosa *-lane* leidub sõnades *eestlane*, *venelane* jne.

b. Muutelõpp.

Vaatleme sõnade *terav vikat* lõpposa muutumist sõnade käänamisel.

Onul on *terav vikat*. *Terava vikati* lüsi läks katki. Niitmisel vajatakse *terava/t vikati/t*. Ettevaatust niitmisel, et ei joostaks *terava/sse vikati/sse!* *Terava/s vikati/s* on pragu. Juttu oli minu *terava/st vikati/st* jne.

Nagu näeme, püsib teatav sõnaosa (*terava vikati*) muutumatuks, kuna lõpposa aga muutub vastavalt lause tähendusele (*-sse*, *-s*, *-st* jne.).

Jälgida sõna *töötan* muutumist!

Ma *tööta/n* aias. Sa *tööta/d* kiiremini kui mina. Isa *tööta/b* vabrikus. Meie kõik *tööta/me* meeleldi. Teie *tööta/te* siin, aga nemad *tööta/vad* seal.

Muutumatu sõnaosa on siin *tööta*, lõpud aga **-n**, **-d**, **-b**, **-me**, **-te**, **-vad**. Need lõpud näitavad suhteid sõnade vahel ja nad muutuvad vastavalt lause tähendusele.

Muutuvad sõnaosa, mis näitab suhet sõnade vahel, nimetatakse **muutelõpuks**. Muutelõppudest tunneme käänete ja pöörete lõppe.

Kui eraldame sõnast muutelõpu (*vikati/sse*), jääb järele sõna tüvi (*vikati*, *terava*, *tööta*). Tüvi on sõna tähenduse kandja.

73. **Ülesanne.** Eraldada muutelõpud püstkriipsu abil järgmises sõnus!

kirjutame, tütreaga, istuvad, hällist hauani, taskusse, vankris, loen, laulab, laualt, õpilast, õpilasi, raskusi, juhuslikuks, omnibust, meetrit, korstnat, küünalt, laon, naist, naisi.

d. Tunnus.

74. Jälgida järgmises sõrendatult trükitud sõnus jämedamalt trükitud sõnaosa.

Kirjuta /si/ n eile kirjandit. Me istu /si/ me aias. Pan/i/n käo kiigutama. Sõit/si/ me laia/de/le n i s u v ä l j a /de/le. Ma loe/ksi/n ka seda huvitavat juttu, kui ole/ks aega.

Sõnaosad **-si-**, **-i-**, **-de-**, **-te-**, **-ksi-**, **-ks** ei ole muutelõpud, kuna nad ei esine ainult ühes pöördes või käändes, vaid püsivad mitmes sõna muutes; sealjuures määravad need sõnaosad

aega (näit. minevikku nagu **-si-**, **-i-**),
arvu („ mitmust „ **-de-**, **-te-**, **-i-** jne.),
kõneviisi (näit. tingivat nagu **-ksi-**, **-ks**),
jne.

Niisuguseid sõnaosi, mis asuvad sõnatüve ja muutelõpu vahel ja näitavad aega, arvu, kõneviisi, tegumoodi jne., nimetatakse **tunnuseks**.

Tunnused kannavad oma iseloomukohast nime: mineviku tunnus, mitmuse tunnus, tingiva kõneviisi tunnus jne.

e. Tüvi ja tuletusliide.

75. Kui eraldame sõnast muutelõpu ja tunnuse (kui see on olemas), jääb järele sõnatüvi. Kui tüvi lõpeb vokaa-
liga nagu sõnades *jala/s*, *mere/s*, *poisi/l*, *juttu/de/le*, nime-

tatakse tüve v o k a a l t ü v e k s; lõpeb aga tüvi konsonan-
diga nagu sõnades *keel/t, kaan/t, ver/d, nais/t*, nimetatakse
seda **k o n s o n a n t t ü v e k s**.

Mõnedes sõnades on võimalik veel tüvegi jaotada. Näi-
teks lauses „Tööline töötab“ on sõnade *tööline* ja *töötab*
ühiseks osaks sõna *töö*. Seega nende sõnade tüved

töö/line, töö/ta

sisaldavad ühise j u u r e n a sõna *töö*, millest mõlema sõna
tüved on nagu välja kasvanud, millest sõnad *tööline* ja
töötama on tuletatud.

Neid sõnaosi, mille abil antud tüvedest
tuletatakse teistsuguse tähendusega sõnu,
nimetatakse **tuletusliideteks**.

Nii saame tuletusliidete abil

töö + line = tööline

töö + ta = tööta/ma

töö + kas = töökas

töö + stus = tööstus

Sõnast *hää*l saame tuletusliidete abil tuletada näiteks
järgmisi erineva tähendusega sõnu (tuletusliited on trüki-
tud jämedamalt):

hääli/k, hääle/ta/ma, hääli/tse/ma, hää/da/ma, hääle/tu
jne.

Kui sõnatüvi ei sisalda liidet (nagu *töö*,
poiss, käsi, vesi, kand/ma, tege/ma), siis nimeta-
takse seda **lihttüveks** ehk **juureks**. Sõnade tüved, mis
sisaldavad ka tuletusliidet, on **liittüved**, näit.

töölise/d, tööta/ma, käsitse/ma, vesise/le, vesikond/a,
kandmiku/le, tegeliku/d, tegeva/te jne.

Tuletusliiteid on palju ja väga mitmesuguse tähendu-
suga. Nende abil on võimalik tuletada palju uusi sõnu.

Ühist juurt sisaldavad sõnad on sugulassõnad: töö, töötama, tööstus, töökas, tööline, töötlemine jne. Ühe juurega sõnad moodustavad ühe pesakonna.

76. Harjutus. Eraldada antud sõnadest muutelõpp ja tunnus!

punastele, südametele, võtsime, joonega, töötatakse, söökidega, läheksime, mingul, lendureile, suurendati (2 tunnust: umbisikul. ja lihtmineviku tunnus!), nägid, laulaksin, laulvat, suurte linnadeni, endisile.

77. Harjutus. Eraldada püstkriipsuga antud sõnade lihttüvi e. juur, tuletusliide, tunnus (ja muutelõpp, kui need on olemas! (Tähele panna! Eraldamisel on kergem alata vastupidises järjekorras: kõige enne muutelõpp, siis tunnus, edasi tuletusliide, järele jääb lihttüvi e. juur.)

muretsesime, hariduslikud, heinalistele, õpetajaile, lenduritele, säärikutega, kõlistasid, taganes, vulisema, toimingut.

78. Harjutus. Tuletada sugulassõnu antud lihttüvedest, kasutades abiks näit. Muugi „Väikest õigekeelsus-sõnaraamatut“!

aru, ase, elu, hape, hool, pehme, pöör, seis, tasa, õpe.

Näidis: aru/kas, aru/ta/ma, aru/tu, aru/tl/us jne.

III. HÄÄLIKUIST JA ÕIGEKIRJAST.

HÄÄLIK JA TAHT.

79. Laused koosnevad sõnadest, sõnad koosnevad häälikutest. Näiteks lauses

Varsti saabuvad oktoobripühad

on 3 sõna, neist sõna *oktoobripühad* on liitsõna, kuna ta koosneb kahest sõnast *oktoobri* ja *pühad*.

Sõnas *varsti* on 6 häälikut, sõnas *saabuvad* 7 häälikut; liitsõnas *oktoobripühad* on 12 häälikut.

Hääliku märgiks kirjas on täht.

80. **Ulesanne.** Selgitada, mitu häälikut ja mitu tähte on alljärgnevais sõnus!

Kõigis koolides valmistatakse oktoobripühade vastu. Õpitakse mitmesuguseid ettekandeid ja peetakse proove. Kõik on rõõmsad, sest pühad toovad nii palju meeldivat.

Näidis: Kõigis (6 häälikut, 6 tähte) koolides (7 h., 8 t.) jne.

81. Kõik tähed teatavas kindlas järjekorras moodustavad tähestiku.

Eesti tähestik ühes võõrtähtedega.

A a, B b, C c, Č č, D d, E e, F f, G g, H h, I i, J j, K k, L l, M m, N n, O o, P p, Q q, R r, S s, Š š, Z z, Ž ž, T t, U u, V v, W w, Õ õ, Ä ä, Ö ö, Ü ü, X x, Y y.

Võõrtähti, mida tarvitatakse eesti keeles võõrsõnade ja eriti võõrnimede kirjanemisel, on 10:

c, č, f, q, š, z, ž, w, x ja y (= üpsilon).

82. **Ulesanne.** Kirjutada tähestik (suured ja väikesed tähed) oma vihikusse!

83. **Ulesanne.** Võõrtähtedega tutvumiseks kirjutada oma vihikusse ja lugeda valjusti järgmises kirjutises esinevad võõrnimed!

Visby (loe visbi) linn Ojamaa ehk Gotlandi saarel on ajaloos tuntud kaubasadam. Väikesed Fär-saared Atlandi ookeanis ja külm Gröönimaa kuuluvad Taanile. Taga-Kaukaasias asetseb Nõukogude vabariik Aserbaidžan, mille pealinnaks on kuulus õlilinn Bakuu. Lõuna-Uuralis asetseb Baškiiri vabariik. Leningradis on kuulus kunstikogu Ermitaaž (asut. 1765), mis on maailma tähtsamaid kunstimuuseume. Iga ladina keele õppija on lugenud midagi rooma kirjanikust Cicero'st (l. tsiitsero). Põhja-Ameerika Ühendriikide suur vilja- ja karjaturg on Chicago (l. šikaagou) linnas. Kuulus loodusteadlane Charles Darwin (l. tšaalz daauin) on põlvnemisõpetuse rajajaid, mida kutsutakse darvinismiks. Väikeses mägiriigis Šveitsis käib aastas umbes 1 miljon turisti ehk huvireisijat. Põhja-Kaukaasias asetseb kuulus NSV Liidu kuurort Železnovodsk. Esimese kõnekunsti-käsi-raamatu kirjutas rooma kirjanik Quintilianus (l. kvintiliaanus). P.-A. Ühendriikide pealinn on Washington (l. uošington). Alaska poolsaart läbib suur Yukon'i (l. juukon) jõgi. Kreeka-Pärsia sõdadest on tuntud Pärsia kuningas Xerxes (l. kserkses).

84. **Ulesanne.** Selgitada, missugused vene tähed vastavad ladina tähtedele š, z, ž ja ühenditele *ts, tš* ja *štš*. Kirju-

Ex bibl. univ.

tada ladina tähtedega venekeelseid sõnu, kus esineb tähendatud häälikuid!

85. **Harjutus.** Koostada oma klassi õpilaste nimestik tähestikulises järjekorras, arvestades ühise esimese tähe puhul ka järgnevaid tähti!

86. **Harjutus.** Kasutades mingit sõnastikku (näit. M u u g i „Väikest õigekeelsus-sõnaraamatut“), leida järgnevate sõnade tähendus ja kolm esimest käänat!

uljas, šamott, tüün, žilett, ballaad, diplom, efekt, garantii, import, aktiivne, register, vasall, süžee.

87. **Ulesanne.** Tuletada meelde häälikute liigitamist täis- ja kaashäälikuiks ja kriipsutada alla antud lauseis kõik kaashäälikud ehk konsonandid!

Kehvast suvest tuleb lahja sügis. Parteilised bolševikud on tööraha kõige eesrindlikum osa. Suures Isamaasõjas andis Nõukogude suurtükivägi vaenlasele hävitavaid lööke.

HELILISED JA HELITUD HÄÄLIKUD.

88. Kaashäälikud ehk konsonandid jagunevad helilisteks (mille hääldamisel kostab heli: *l, m, n, r, v, z, ž*) ja helituiks (mille hääldamisel heli ei kosta). Helitud kaashäälikud eesti keeles on *k (g), p (b), t (d), s, h, f, š*.

Tähele panna helitute häälikute kõrval esinevat tähte (kas on selleks *g, b, d*, või *k, p, t*?)!

lapsed, tantsida, katki, küpsed, kitsi, katke, uhke, raskendab, koeradki, sõtkusid, lootsikus, hetkel, Võõpsu, Haapsalu, kortsus, tusški, leibki.

Pidagem meeles: Helitute häälikute *g, b, d, k, p, t, s* ja *h, f* ja *š* kõrval kirjutatakse harilikult *k, p, t*.

89. **Harjutus.** Panna kriipsu asemele puuduv täht!

Teis—re—Jaani kasvasid sel sügisel väga suured ka—sad. Sõi—sime loo—sikuga Lõpetaguse oja suudmesse, kus pa—sus roos—ikus pesi—ses palju linde. Pei—sime loo—siku roogude varju ja tõs—sime kim—sud—kom—sud kaldale. Siin—seal vil—satas linde roogude ladvus ja põõ—sas—e vahel. Tan—sis—leval sammul joo—sime Teis—re talu suunas, sest oli ilus sügispäev ning meie tee edenes hõl—sasti. Teis—rel is—us kor—susnäoline vanaemake u—sepakul ja kooris suuri kü—si õunu. Peagi saime ka—sakaubale ning sõi—sime taas koju. See oli huvitav ret—.

90. Vaadelda, kuidas sõnadele liitub liide **-ki** või **-gi**!

Liide -ki helitute häälikute järel	Liide -gi heliliste häälikute järel
õlg + ki = õlgki	kuu + gi = kuugi
leib + ki = leibki	kellele + gi = kellelegi
laud + ki = laudki	siin + gi = siingi
söök + ki = söökki	pall + gi = pallgi
kapp + ki = kappki	loom + gi = loomgi
latt + ki = lattki	pann + gi = panngi
kass + ki = kasski	naer + gi = naerggi
aitäh + ki = aitähki	krohv + gi = krohvgi

Pidagem meeles: 1. Helitutele häälikutele liitub liide **-ki**, helilistele aga **-gi**.

2. Liite *-gi*, *-ki* puhul tuleb sõna välja kirjutada nii, nagu ta kirjutatakse ilma liiteta (ühtegi tähte ära jätmata) ja siis liita *-gi* või *-ki* vastavalt reeglile (*lattki*, *panngi*, *kukkki* jne.).

91. **Harjutus.** Asetada kriipsu asemele liide *-gi* või *-ki* ja panna puuduvad kirjavahemärgid!

Tulid mehed tulid poisid viimaks kõndisid naised— rannale et vaadata saabunud mehi uut laeva ja muud—. Tugevaim mees— ei suuda karuga käsitsi võidelda. Osava hüpega vibutas orav— end lähemasse põõsasse siis lendasid siia kuldnokk tihane ja vana vares—. Ta läks välja ega tulnud— tagasi. Suurest rõõmust unus ütlemata aitäh—. Kui leiaksime kuskilt varju—! Nüüd see läheb— päris hea hoo- ga. Ega ma unusta sind—, oma head sõpra. Kül- m sillutas järved jõed ja põhjatud rabad—. Põrutusest varises krohv—. Varsti jõudsime— kaldale kuid nüüd leidsime et olime täiesti sisse piiratud. Ometi— leiab tubli nõukogude sõdur igale olukorrale õige lahenduse.

92. **Harjutus.** Liita antud sõnadele *-gi* või *-ki*!

pall, kübar, kübarat, kass, lind, lint, leib, seep, soov, õun, kuus, millele, kellega, millest, meid, trumm, narr, vaas, mul, tal, tall, kohv, plüüš, tuul, tuuled, plekk, kukerpall, kes.

Erandlik *g*, *b*, *d* helitute häälikute kõrval.

93. Harilikult kirjutatakse helitute häälikute (*g*, *b*, *d*, *k*, *p*, *t*, *s*, *h*, *f*, *š*) kõrval *k*, *p*, *t*, (vt. p. 88), kuid sellel juhisel on ka erandeid. Õnneks on need erandid reeglipärased, s. o. nad alluvad sellekohasele juhisele.

Vaadelda antud sõnades helitu hääliku kõrval kirjutata- vat tähte.

Sõna algvorm (nimetav kääne või ma-tegevusnimi)	s või k ilmub helitu hääliku kõrvale sõna muutmisel
jalg	jalgsi
kärbes	kärbsed, kärbseid
kuldne	kuldsed, kuldsele
raudne	raudsed, raudset
hüüdma	hüüdsin, hüüdke
hoogne	hoogsasti
sõudma	sõudsin, sõudke
andma	andsin, andke
hoidma	hoidsin, hoidke
kartma	kartsid
jooksma	jooksid

Juhis: Kui sõna muutmisel helitu häälik (*s, k* vms.) satub *b, d, g* kõrvale, jäävad *b, d, g* püsima, nagu nad olid algvormis (*püüdma* — *püüdsin*).

Muidugi püsivad ka sõna algvormis esinevad *p, t, k* sõna muutmisel muutumatult (*kartma* — *kartsin*).

94. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele *k, p, t* või *g, b, d*!

Hiilisime var—si vaenlase selja taha. Kuulipilduja tuli ei jäänu—ki enne vait, kui meie rühma mehed jõu—sid selle granaatidega vaikima sun—ida. Nüüd edenes rünnak hoo—sasti ja õhtuks olime umbkau—selt $\frac{3}{4}$ linna vabas—anud.

Ärge kar—ke raskusi, vaid õppige neid või—ma! Tun—sime end väsinuna ja hei—sime puh—ama. Sõu—ke kiiremini mehed! An—ke andeks, ma ei tah—nud teid sellega sugugi solvata. Võ—sime ette huvitava ma—ka. Läksime jal—si Ontika ümbrusse pankrannikule, et vaadelda sealset me—sikut, ür—set loodust. Hobulaenutuspunkti töölised kün—sid tänavu 48 hektaari sügisküнди. Oises vaikuses ei hääli—senud lin—ki. Toaõhk tundub sügisel um—sena, kui ei teos—ata küllal—ast tuulutust. Vanade endisae—sete linnaosade asemele on Moskvas kerkinud uued tore—ad linnaosad. Nagu näh—ub sellest—i, areneb nõukogude elu jõu—sasti.

95. **Harjutus.** Koostada lauseid, tarvitades antud sõna—dest käskiva kõneviisi mitmuse teist pööret!

kündma
hoidma
seadma
päästma
püüdma
leidma
kartma

Kündke kesa aegsasti, seega hävitate umbrohtu!

96. Vaadelda alljärgnevate liitsõnade õigekirjutust!

raud — raudtee, raudplekk, raudpuur
king — kingsepp, kingloom
plekk — plekksepp, plekkkarp
umb — umbsõlm, umbkaudne
õlg — õlgkübar, õlgkatuis, õlgkate
hüüd — hüüdsõna
alg — algkool, algseis
kesk — keskkool, keskküte jne.

Juhis: Liitsõnad kirjutatakse nii, nagu need liitsõnad, millest liitsõna koosneb, muutmata ja ära jätmata ühtegi tähte.

97. **Harjutus.** Tuletada liitsõnu antud sõnadest!

kiir (+ rong, + marss, + käskjalg), *sulg* (+ padi, + kaal, + kerge), *vask* (+ katel, + kraan, + toru), *laud* (+ põrand, + kast, + tahvel, + barakk), *mansard* (+ kord), *täht* (+ tähelt, + saadetis, + kiri), *kohtu* (+ kutse, + uurija), *raud* (+ tee, + uks, + kast, + bassein, + tala), *kott* (+ pime), *suur* (+ rätt, + riik), *umb* (+ sõlm, + tänav).

Näidis: *kiirrong*, *kiirmarss* jne.

98. **Harjutus.** Täita lünk õigesti!

kär—sed sumisesid, rau—sed väravad, kul—set sõrmust, Rau—sepa Erna, Siberi rau—tee, võ—ke raamatud kaasa, igakül—set arengut, täi—ke toober veega, sea—ke kõik korda, lah—ised aknad, kan—sime haavatut, kahejal—sed olevused, nad kaebasid ja kur—sid, nu—sid haledasti, huu—sime valjusti, hoi—asid rõõmsasti, lo—sakad taimed, üks—i ei sünni targana, kin—sepp parandab kingi, nüü—sel ajal, hundid mur—sid, lei—sin noa, lõh—ised ja kat—ised käed, hoo—sad toimetused, ümberkau—sed elanikud, hur—sik ehk majahütt.

HAALIKUTE PIKKUS EHK VALTUS.

99. Võrrelda jämedamalt trükitud häälikute vältust ehk pikkust, hääldades tabelis antud sõnu valjusti. Koostada suuliselt lauseid, milledes esineb antud sõnu niisamasugustes vältetes häälikutega.

I välde (lühike häälik)	II välde (pikk häälik)	III välde (ülipikk häälik)
<p>Täna juhtus huvitav nali.</p> <p>Kuri koer ei hauagu palju.</p> <p>Keda teie otsite?</p> <p>Naabrid kolivad homme.</p>	<p>Meil kasvasid suured kaalid.</p> <p>Kuuri uks on kinni.</p> <p>Täna keedeti jahuputru.</p> <p>Koolimaja ehitati a. 1946.</p>	<p>Sõin maitsvat kaali.</p> <p>Kandke puud kuuri!</p> <p>Vesi hakkas keema.</p> <p>Lapsed lähevad kooli!</p>
<p>Lina kasvab põllul.</p> <p>Küla lõpus on üksik vare.</p>	<p>Meie linnad kasvavad jõudsasti.</p> <p>Kinnita oda uue varre otsa.</p>	<p>Nõukogude Liidus on viis kangelaslinna: Moskva, Leningrad, Stalingrad, Sevastopool ja Odessa.</p> <p>Kas oskate teha vurri?</p>
<p>Hobuse kabi on haige.</p> <p>Hanesulgedest padi on pehme.</p> <p>Esimene vagu on raskeim.</p>	<p>Kapi uks on kinni.</p> <p>Lati otsa löödi nael.</p> <p>Rehala lakas on koorem heinu.</p>	<p>Toas on kaks kappi.</p> <p>Vajaksime veel latte.</p> <p>Poiss ronis lakka.</p>

Kokkuvõte: 1. Häälikud võivad esineda kolmes pikkuses ehk vältes.

2. Lühike ehk I välde kirjutatakse ühekordse tähega.

3. Pikk ehk II välde ja ülipikk ehk III välde kirjutatakse kahekordse tähega (välja arvatud *k, p, t* välted).

4. *k, p, t*-l on võimalik kirjas märkida kõik kolm vältet: I välde — *g, b, d*; II välde — *k, p, t*; III välde — *kk, pp, tt*.

100. **Harjutus.** Koostada lühilauseid, kus esinevad kõigis kolmes vältes need häälikud, mida tabelis toodud ei ole, nimelt *i, õ, ä, ö, ü, l, m, s!*

Tähele panna: *h*-l ja *v*-l on tavaliselt ainult I ja III välde (*keha* — *kehha*, *kivi* — *kivvi*), kusjuures *h* võib teises vältes esineda võõrsõnus (om. *šahhi*) ja *v* — murdekeeles (*kavva* täh. 'kaua'); *j*-il märgitakse ainult I ja III vältet, ehkki kolmandat vältet hääldatakse *ij* (*maja* — *majja*).

Näidis: Tuli **kiri**. Siilil on okkad. Kass püüab **hiiri**.

101. **Harjutus.** Määrata jämedamalt trükitud hääliku välde!

Hommikul ruttavad töötajad tööle: kes vabrikusse, kes põllule, kes merele. Mäe veerul kasvab jässakas mänd. Tigu ronib piki keppi. Püssipauk kajab läbi laane. Läki nüüd seeni otsima, tänavu on ilusad seened. Lapsed on väledate näppudega. Varsti katab lumi maad nagu valge samet.

Näidis: Hommikul (*m* — II v.) ruttavad (*t* — III v.) jne.

102. Jälgida antud sõnade õiget kirjutusviisi, hääldada neid õigesti ja pidada meeles nende kirjakeelne kuju!

l, m, n, r on I vältes

l, m, n, r on II vältes

talitama, talitus
talutama (pimedat jne. teel
juhtima)

amet

emis

koma

ometi

samet

samuti

sumadan

kuni

seni

vanik

erutama

koridor

Tallinn, tallinlane
tallutama (taldu alla lööma)

tellingud

telliskivi

hommik

kummardama

ümmargune

hunnik

kannikas

lännik

sõnnik

hurraa

ärritama

varrukas

103. **Harjutus.** Koostada lauseid, kus esinevad punktis
102 antud sõnad!

Väldete erandlik kirjutamine.

104. Väldete vaatlemisel tegime kokkuvõtte, et kolmas
välde nagu teinegi märgitakse kahekordse tähega. Ometi
on eesti keeles rühm sõnu, kus sõna lõpul olev kolmanda-
välteline häälik kirjutatakse ühekordselt.

Vaadelda allpool antud tabelis olevaid sõnu ja võrrelda
neid omavahel!

ma ehk mina	ma õpin	maa	maa on märg
sa ehk sina	sa õpid	saa	pimedas ei saa õp- pida
me ehk meie	me õpime	mee (sõnast <i>mesi</i>)	jõime head mee- jooki
te ehk teie	te õpite	tee	pikk tee ; ära tee haiget!
mu ehk minu	mu vend on õpetaja	muu	muu asi mind ei huvita
su ehk sinu	su õde käis meil	suu	mu suu on natuke haige
ja	pioneerid ja teised	jaa ehk jah	„Kas sõidad ka?“ — „ Jaa. “
mul ehk mi- nul	mul on kaks venda	mull	ilus seebimull
tal ehk temal	tal on palju tööd	tall	tall määb kenasti
kel ehk kellel	kel tööd,	kell	kell tiksub
sel ehk sellel	sel leiba	sell	sell — äriteenija- müüja ja õppi- nud töölise oma- aegne nimetus
tol ehk tollel	tol poisil on raamatuid	toll	toll on pikkus- mõõt
tas ehk te- mas	tas on kava- lustki	tass	kohvitass, alus- tass jne.
tos ehk tol- les	tos mehes on vähe jõudu	toss	ära ole toss!
las ehk lase	las ta läheb pealegi!	lass	võta piimalass kaasa!
kas	kas oled söö- nud?	kass	kass on koduloom

Peale tabelis esitatud sõnade kirjutatakse ühekordse lõpphäälikuga veel: **ta** (= tema), **ju** (= juba), **ka, sul** (= sinul), **mil** (= millel; millal), **mus** (= minus), **sus** (= sinus), **kus, kes, mis, on, man** (= juures), **et** ja kõik **h**-lõpulised abisõnad: **jah, ah, oh, noh, säh, aitäh, kah** jne.

Ka sõna **nad** kirjutatakse ühekordse **a**-ga.

Juhisepäraselt kirjutatakse aga sõnad: **see — need, too — nood ja küll**.

105. **Ulesanne**. Seletada, millega on põhjendatud sõnade **ma, sa, mul, sul** jne. erandlik kirjutamine!

106. **Harjutus**. Kirjutada klambreis olevad tähed ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav!

Ke(l) king pigistab, kü(l) see ütleb. Kanaku(l) viis mu(l) tänavu sa(m)uti kõik kanapojad ära. Ta(l) pole täna ka(n)ikat leibagi kaasas. T(e) tööd töö-ajal, aja ju(t)u ju(t)u-ajal! Ke(l) janu, se(l) jalad. Vana tornike(l) kõhis oma kivisest rinnast kaksteistkü(m)end pauku. Oktoobripühadel oli m(e) kooli esikülge ehitud va(n)ikutega. M(u) onu võitis laenupi-letiga päris hu(n)iku raha. Ei nüüd m(u) asi aita, kui tuleb minna mu(l)gi abiks, ku(n)i tugevamaid tuleb. Hu(r)aa! võit on meie. Meie pealinnas Ta(l)innas käib hoogne taastamistöök; kerkivad te(l)ingud ja valmivad hooned, veerevad te(l)iskivi-, tsemendi- ja lubjakoormad. Et se(l)es töös aga saavutada suuremat pinget, ei s(a) põllumees jääda ükskõikseks: m(a) annab linnale leiva, linn m(a)le kõik m(u). Kü(l) siis näete, mi(l)ine on m(e) m(a) viisaastaku lõpul!

107. Vaadelda ülipika hääliku kirjutamist **kaashäälikute ühendis** (konsonantühendis)!

Ülipikk kaashäälik täishääliku
kõrval on **kahekordne**

Ülipikk kaashäälik, moodus-
tades kaashäälikute ühendi,
on **ühekordne**

vapper
leppima
lõpp
täpp
lipp
nukker
linn
kass
võtta, võttis
kallama, homme jne.

vaprad
leplik, leplikkus
lõplik, lõpmatu
täpne
lipnik, lipkond
nukrad, nukralt
linlane, tallinlane
kaslane
võtma, võtsid, vastuvõtlik
kaldu, hambad, homsed jne.

Juhis. Konsonantühendis kirjutatakse
kõik tähed harilikult ühekordselt.

108. Erandlikult kirjutatakse kahekord-
selt ülipikk **s**, kui ta esineb *l, m, n, r* järel
(kuigi ta moodustab ka konsonantühendi).

s I vältes, ühekordne

s III vältes, kahekordne ka
konsonantühendis

pulsilöök, valsisamm
simsi äärel, simsid
avansisummad
punaväelased marsivad
õuel marsitakse

tantsin valssi, katsun pulssi
värvin ahju simssi
saime avanssi
marss, orkester mängib
marssi
lõbus on marssida

T ä h e l e p a n n a ! s e i o l e ü l i p i k k j a k i r j u t a t a k s e ü h e - k o r d s e l t s ö n a d e s *kõrs*, (lille) *vars*, *pars* (om. parre), *õrs* (om. õrre) jne.

109. **Harjutus.** Kirjutada klambreis olev täht ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav!

Kui kevadel õitsetesid ko(p)lis toomingad, siis oli seal hea joosta ja hü(p)ata. Keset va(l)da asetseb suur pi(k)lik hoone. Sõdurid mar(s)isid uhkel mar(s)isammul tribüüni eest mööda. Arve kohaselt tuleb maksta kuu(s)ada rubla ja nelikü(m)end kop. Kui anda kuuskü(m)end kü(m)nerublalist ja neli kü(m)nekopikalist, siis on vist õige. Ostsime liitri kir(s)e. Rahvatantsijad tantsisid viru val(s)i ja jooksupolkat. Fajan(s)nõud on odavamad kui portsela(n)õud. Nad l'jõid paar klaasi mor(s)i, tantsisid ühe val(s)i ja siis lahkusid peolt. Meil on ho(m)seks palju tööd, sest ho(m)e on kuus tu(n)di. Miks istud nii nu(k)ralt? Orjaajast on säilinud palju nu(k)raid rahvalaule. Küsimus jäi lõ(p)likult otsustamata. Oktoobripidustuste aktuse lõ(p)sõna ütles direktor. Seinalehes ilmus huvitav arti(k)el spordiko(l)ktiivi sügisesest tegevuskavast. Olen kirjutanud seinalehele mõne arti(k)li. Arst katsub haige pul(s)i. Ta(l)i(n)a ja Nai(s)jaare vahe pole suur. Hulk ta(l)i(n)lasi sõitis Piritale kaunist puhkepäeva veetma. Meie hobusel on noor var(s).

110. **Harjutus.** Kirjutada 1) mitmuse nimetav ja omastav sõnadest *märss*, *varss*, *simss*, *kirss*, *vars*, *kõrs*, *seanss*, 2) kindla kõneviisi olevik ja da-tegevusnimi sõnadest *mars-sima*, *porssima*, tarvitades neid muuteid lausetes.

PIKK VOKAAL JA DIFTONG.

111. Kaks isesugust täishäälikut kõrvuti moodustavad kaksiktäishääliku ehk diftongi.

Aias õitsevad õunapuud

on *ai, õi, õu* — diftongid ehk kaksiktäishäälikud.

112. Tähele panna, missuguses sõnas on diftong *ai, oi, äi*, missuguses *ae, oe, äe!*

ai, oi, äi	ae, oe, äe
<p>kaine, laine, naine painutama, painduma, aiva oinas, oigama päike</p>	<p>aed, kaebama, kaenal laen, laenama, vaenlane koer, poeg päev, päevik, päevitama neid päevi</p>

113. Tähele panna, missuguseis sõnus on *ää*, missuguseis *ea* ja missuguseis võib nii või teisiti (kas *ää* või *ea*)!

Õige ainult ää	Õige ainult ea	Võimalik ea või ää
<p><i>hää, häälik</i> <i>hääldama</i> <i>päästma</i> <i>rääkima</i> <i>väärt</i> <i>pääsema</i></p>	<p><i>pea</i> (= varsti) <i>peatselt</i> <i>peatama, peatuma</i> <i>seadma, seadus</i> <i>teadma, teadus</i></p>	<p><i>hea</i> e. <i>hää</i> <i>pea</i> e. <i>pää</i> <i>peal</i> e. <i>pääil</i> <i>pealik</i> e. <i>päälik</i> <i>seal</i> e. <i>sääil</i> <i>teal</i> e. <i>tääil</i></p>

Pidagem meeles! Sõnus, kus võib kirjutada *ea* või *ää*, tuleb ikkagi tarvitada järjekindlalt kas *ea* või *ää* kõigis vastavais sõnus, mitte läbiseigi.

114. Tähele panna, kuidas kirjutatakse järgmisi sõnu!
hõõruma, kõõm, lõõts, mõök, põõsas, rõõm, sõõm,
sõõrmed, võõras, õõtsuma.

Kõigis neis sõnades esineb pikk vokaal **õõ**.

Diftong **õe** esineb sõnuses **nõel**, **sõel**, **õel**.

115. Jälgida, kuidas kirjutatakse järgmised sõnad!

hüüdma, küünal, küürima, küüs, lüüa, müüma, müür,
püüdma, süü, süütama, tüürima jne.

Kõigis eestikeelseis sõnuses kirjutatakse alati **üü**, kuigi seda hääldatakse tihtilugu **üi**. Meeles tuleb pidada, et võõrsõnades tuleb ka hääldada **üü** (mitte **üi**): *füüsika*, *plüüš*, *revüü* jne.

116. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele, mis on nõutav!

a) e või i

La—ne veereb la—ne jälil. Va—nult kostab pillihääl. Möödus hulk kauneid laagripä—vi. Noori ei suuda raskused pa—nutada, sest neid juhib õ—lis patriotism. Ärge kurtke ega ka—vake! Laastutuli ja la—nuleib ei kesta kaua. Ka võitluspäevil juhtigu meid ka—ne mõistus. Mõnus oli pioneerilaagris mererannal pä—vitada.

b) õ või e

Poisidki peavad oskama sokke nõ—luda. Rõ—m oli vaadata, kuis traktor kündis põ—sastega kaetud uudismaad. Mesilased, herilased ja kimalased nõ—lavad. Krohvikruus tuleb enne sõ—luda. Kalevipoeg tellis Soomest mõ—ga. Külalised peatusid võ—rastemajas. Lõokesed lõ—ritasid taeva all. Õ—la õnn ei õitse. Küll täna lõ—tsub tuul! Õ—nsasse puusse lendab vahel mesilassülem.

c) ää või ea

Laulutund algas h—leharjutusega. Kui pillid h—lde s—ti, kõlas esimese numbrina Aleksandrovi „Kantaat Stalinist“ koori ja orkestri h—l koosmängul. R—kige õiget emakeelt, h—ldage sõnu õigesti! P—stepaadid p—sevad vaevalt sellele kariderikkale kohale. Eesti keeles on üheksa täish—likut. S—rast s—dust ei ole nüüd enam, et keegi saaks töötada süüa. Kiigu, mu paadike, kiigu vee p—l, kõla, mu lauluke, kõla, mu h—l! P—stke endid ja oma seltsimehi!

d) ü või i

Kes oli sü—di? Pü—dke hoolsasti edasi! Kes teist oskab paati tü—rida? Mü—ja oli tuntud. Nü—dsel ajal on elul teine hoog. Inimesel on kü—ned (ains. nim. kü—s), aga loomal kü—nised. Heinamaale ehitatakse kü—nid (ains. nim. kü—n).

MURDELISTEST JA VÕÖRAPARASTEST VORMIDEST.

117. Sageli tarvitatakse kõnes ja kirjas sõnu ebaõigelt kujul. Peamiselt on niisuguste vigaste keelendite põhjuseks mingi võõrkeel, mis eesti keelt on mõjutanud, või jälle kohalik murdekeel. Märgime siin mõningaid keelevigu, millistest tuleks kõigil eesti keelt kõnelejalil hoiduda.

Ena kinkis Virvele sünnipäevaks uue pluusi (mitte pluuse). Ma oskan mängida mandoliini (mitte mandoliinet) ja kitarrri (mitte kitarret). Siin maanteel on kardetav kurv (mitte kurve), mida tuleb mootorsõidukeil eriti silmas pidada. Joonistasin legaali abil toreda kurvi. Igas pumbas on harilikult liikuv kolb (mitte kolbe). Aurumasina kolvi võll parandati. Tugevajõulisil mootoreil on harilikult mitu kolbi. Isa ostis meile grammofoni (mitte gramafoni). Raudteel ja trammil on konduktor (mitte kantuktor), kes kontrollib (mitte kantrollib) pileteid. Euroopas (mitte Öiroopas ega

Evroopas ega Jevroopas) on vähe tulemägesid. Palun, ulata mulle see **taldrik** (mitte taldrek)! Seinalehest ilmub peatselt uus **number** (mitte nummer ega numbär). Kalakombinaadis ehitati uus **kelder** (mitte keller). Kuhu sa lähed (mitte Kus sa lähäd?)? Panin mütsi **pähe** (mitte pähä). Vigu on vähe (mitte vähä).

118. **Ulesanne.** 1) Koostada jutuke või lauseid, kus on tarvitatud punktis 117 antud keelendeid õigesti!

2) Koguda teisi teie ümbruses kõneldavas üldkeeles esinevaid keelendeid, mis kirjakeelest (s. o. õigest hääldamisest, muutmisest jne.) erinevad, ja arutada need klassis emäkeeleõpetaja kaasabil läbi!

SILP JA SILBITAMINE.

119. Sõnad koosnevad silpidest. Silp on sõnaosa, mida me hääldame ühe hingamistõukega. Tavaliselt me hääldame niivõrd kiiresti, et selliseid hingamistõukeid, silpe ei märka. Teraval jälgimisel on nad aga selgesti eraldatavad. Kui käe hästi suu lähedale paneme ja *papa* ütleme, siis tunneme kaht õhutõuget. Veel selgemini eraldame silpide vahet lauldes. Näit. *Vaikne kena kohakene* jt.

Silbis tavaliselt peab olema vokaal või diftong.

Vokaalide ja diftongide summa määrab silpide arvu antud sõnas.

Näiteks: *jä-re-le-mõt-le-ma-tuid, õu-na-ai-as, üks-kõik, o-ma-le.*

Silbitamisreeglid.

1) Üksik konsonant vokaalide vahel kuulub järgmisse silpi: *o-ma-de-le, ka-tan, se-pa, ku-ke, õi-get.*

2) Kahekordselt kirjutatud konsonandid lähevad lahku: *kan-nid, kel-lad, sep-pa, kuk-ke, kat-tu-vad,*

3) Konsonantühendis kuulub **viimane** konsonant **järgmisse** silpi: *lan-ge-sid, kand-si-me, korstnad, kort-sus.*

4) Pikk vokaal ja diftong silpideks ei jagune: *maa-le, öö-sel, õun, käed, teab, kao-vad.*

5) **Liitsõnades** eraldatakse silbitamisel **lihtsõnad**: *kesk-kool, tiib-kla-ver, to-ru-kraav, ki-lo-gramm.*

6) Rahvusvaheliste sõnade silbitamisel kehtivad meil üldiselt samad reeglid mis eestipärastegi sõnade puhul: *di-rek-tor, Ok-toob-ri-re-vo-lut-si-oon,*

120. **Harjutus.** Silbitada (püstkriipsuga või sidekriipsuga) järgnev pala!

Võidupäevade laul.

Mõtted kannavad tulest ja tuhast
lahingusuitsust ja vingust
juba päikesehella ja puhast
võidupäevade hingust.

Ahervartel on tuleva usu
kasvavalt töökäte virkust,
iga korstnajalg, varisend rusu
peidab ju varjatud kirkust.

Juba tõrvakat männipuud tahub
kirves ja laulavad saedki,
küllap siia me kodunurk mahub,
köögiviljade aedki.

Küllap praksuvad jällegi halud
hubaselt õhtuti lõukas,
kaovad mured ja vaibuvad valud
— kõik, mis hätta kord tõukas.

Meie teoind enne ei väsi,
hooned kui uued kõik saavad,
kuni töökas ja hoolitsev käsi
ravib viimased haavad.

Ralf Parve

Sõnade poolitamine.

121. Sõnade poolitamine ühelt realt teisele viimisel toimub ainult silpide kaupa, s. o. poolitamisel ei saa silpi poolitada. Kui oskame õigesti silbitada, ei tee ka poolitamine raskust. Poolitamisel peetagu veel silmas:

1) Uhetähelist silpi ei jäeta üksi ei rea lõppu ega rea algusse (ei saa poolitada seega sõnu: *i-sa, lau-a, e-ga*).

2) Kui ühetäheline silp asub sõna keskel, jääb ta rea lõppu (seega poolitada: *teie-ga*, mitte *tei-ega*; *leiu-tama*, mitte *lei-utama*).

122. **Harjutus.** Kirjutada järgnev pala vihikusse ja eraldada püstkriipsudega kohad, kust võime sõna poolitada.

Lennuasjandusest Nõukogude Liidus.

Kuigi aastal 1913 ehitati Venemaal esimene neljamootoriline lennuk maailmas, mis tõstis kuusteistkümmend inimest, oli tsaari-Venemaa tehniliselt maha jäänud ega suut-

nud luua endale tugevat lennuväge. Vene lennuväe tõeline arenemine algas alles Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu järel, mil Lenin ja Stalin omistasid suurt tähelepanu lennuväele. Sest ajast peale on lennuvägi ja õhustransport Nõukogudemaal tohutult arenenud. Ta on ületanud ka kapitalistlikud maad lendude kauguse, kõrguse ning kiiruse poolest. Maailma pikim õhuliinistik (üle 116 000 km) on NSV Liidus. Selle võrk ühendab tihedalt Liidu Euroopaosa tööstuskeskusi ja ulatub ka Kaukaasiasse, Kesk-Aasiasse ja Kaug-Idasse. Nõukogude lennuvägi andis Suures Isamaasõjas purustavaid lööke fašistlikele armeedele ja aitas tõhusalt kaasa vaenlase täielikule alistamisele.

TUVE ASTMEVAHELDUS.

Sõnade muutmisel võime tähele panna, et sõna tüves võib häälikute muutumist ette tulla. Tüve häälikute muutmisega väljendatakse sõna tähenduse muutumist lauses.

123. Võrrelda kaldkirjas trükitud sõnade tähendust lauses ja tüve häälikuid vasak- ja parempoolses tulbas.

Puusepad ehitavad uut <i>lauta.</i>	Puusepad ehitavad uue <i>lauda.</i>
Lapsed sõid <i>leiba.</i>	Lapsed sõid <i>leiva</i> ära.
Mehed saagisid <i>kaske.</i>	Mehed saagisid <i>kase</i> maha.
Vaatan seda <i>tükki.</i>	Võtan ühe <i>tüki.</i>

124. Võrrelda järgmiste sõnade tüves esinevate häälikute muutumist (jämedamalt trükitud).

a) jutt , ajas juttu karp , karpide kaaned	jutu lõpp, huvitava jutuga karbi äär, karbist
--	--

õppida, õppisid	õpib, õpivad
palk, koorib palki	palgi ots, palgid
b) leht, lehte, lehtedesse	lehe, lehele, lehest
kudumise vardad, vardadaga	varras, varrastega
hambad, hambaid	hammas, hammast
d) leiba	leiva
rada	raja

Nagu neist näiteist nähtub, võib ühe ja sama sõna tüves esineda mõni häälik **erinevas pikkuses** (*seppa* — *sepa*), muutmisel **kaduda** (*lehte* — *lehe*) või **teiseneda** (*leib* — *leiva*). Sellist häälikute esinemist kahel kujul, häälikute kadumist või teisenemist ühe ning sama sõna eri muudetes nimetatakse **astmevahelduseks**. Sõna seda muudet, milles muutuv häälik on pikem või kaduv häälik on alles, nimetame **tugevaks** astmeks; sõna seda muudet, kus muutuv häälik on lühem või kadunud või teisenenud, nimetame **nõrgaks** astmeks.

125. Võrrelda allpool antud sõnu omavahel!

Astmevahelduslikud sõnad	Astmevaheldusetud sõnad
sõber, sõbra, sõpra	summa, selle summa, summat,
käpp, käpa, käppa	ema, selle ema, seda ema
mõte, mõtte, mõtet	maa, maale, maad
leppima, lepin, leppida	vanker, vankri, vankrit
hüppama, hüppan, hüpata	inimene, inimese, inimest

Kuidas määrata, kas sõna on astmevahelduslik?

Sõnadel, mis käänduvad, võrdleme nimetavat, omastavat ja osastavat käänat (*sepp, sepa, seppa*).

Sõnadel, mis pöörduvad, võrdleme *da*-tegevusnime ja kindla kõneviisi olevikku (*hüpata, hüppan*).

126. **Harjutus.** Koostada antud sõnadest tabel allpool antud kujul ja määrata, kas sõna on astmevahelduslik või mitte!

Antud sõna nimetavkää- ne või <i>ma</i> - tegevusnimi	Ains. omastav või kindla kõneviisi olevik	Ains. osastav või <i>da</i> - tegevusnimi	Otsus
<i>vald nimi</i>	<i>valla nime</i>	<i>valda nime</i>	astmevahelduslik astmevaheldu- setu
<i>töötama</i>	<i>töötan</i>	<i>töötada</i>	astmevaheldu- setu
<i>tõmbama</i>	<i>tõmban</i>	<i>tõmmata</i>	astmevahelduslik

Jätkata tabelit järgmiste sõnadega:

meri, lukk, hammas, sõbrad, aed, rake, mätas, õppima, aitama, hüppama, lükkama, õpetama, pakkidega, linna, auto, rukis, hapu, õmblema, saatma, murdma, pilte, pappi, lonkama, kirjutama.

127. **Ulesanne.** Leida 10 astmevahelduslikku ja 10 astmevaheldusetut sõna!

128. Võrrelda järgmiste sõnade eri vorme!

kandmik, kandmiku, kandmikku

õnnelik, õnneliku, õnnelikku

kasulik, kasuliku, kasulikku

mäestik, mäestiku, mäestikku

kirjanik, kirjaniku, kirjanikku

Neil sõnadel vahelduvad lõpposa häälikud (tuletusliite osa), seega on ka need sõnad astmevahelduslikud. Neid *lik-*, *mik-*, *nik-*, *stik-*lõpulisel sõnu tuleb lahus hoida astmevahelduseta *k-*lõpulistest sõnadest nagu

tuulik, tuuliku, tuulikut

tammik, tammiku, tammikut

vihik, vihiku, vihikut jt.

129. **Harjutus.** Otsustada, kas sõna on astmevahelduslik või mitte!

kaarik, lepik, leidlik, Punik, suurnik, lõplik, bolševik, paremik, kuusik, hommik, kirjanik, ametnik, ametlik, korralik, pileet, sisalik, kannatlik, männik, ümbrik, aednik, ahelik, vastuvõtlik, sotsialistlik, sarikas, saadik, maastik, kehvik, jõestik, kirglik, ööbik, valik.

130. **Harjutus.** Kriipsutada alla astmevahelduslikud sõnad ja leida tugeva-astmelisele vormile nõrk aste ja vastupidi!

Näidis: meiu, kolle (kolde)

kaup, hapu, hüpe, valdama, kanarbik, vastik, aidake, loodan, julgeme, male, veski, oja, kordama, kukk, kukkuma, noppima, magada, kivi, pesa, püü, sild, rumal, narr, palju, ahelik, tetri, põdrad, toolile, habemikkudele, pakkidega, oodatu, tüütama, haakima, ründama, ujula, vastus, ehtima, ärkama, loeng, raskus, meeter, kaart, mets, lepik, plika, taldrik, kolmandikku, minevik, vedelik, kanarbikkude.

131. **Harjutus.** Kirjutada ains. omastav ja osastav järgmisist astmevahelduslikest käändsõnust!

a) süsi, tuba, iga, uba, lugu, mägi, ladu, sadu, kude, viga, soe, padi, teder, puder, laevnik, bolševik, laevastik, kanar-bik.

b) äke, mõte, hüpe, ketas, mätas, rukis, hüljes, kõide, kolle, kinnas, tütar, aken.

Märkus: Kui kahe lühikese vokaali vahelt kaovad *b, d, g, s*, siis vaheldub *i e-ga (pidu — peod)*, *u o-ga (lugu — lood)*, *ü ö-ga (süsi — söed)*.

132. **Harjutus.** Kirjutada *da*-tegevusnimi ja kindla kõneviisi oleviku 1. pööre järgmisist astmevahelduslikest pöörd sõnust!

a) lugema, siduma, kuduma, pakkuma, sattuma, uppuma, tukkuma, kukkuma, saagima, rääkima, tekkima, õppima, pidama, vedama, saatma, käskima, püüdma, murdma.

b) tõmbama, lupjama, hakkama, vaatama, aitama, süü-tama, näitama, võitlema, võrdlema, kaebama, oskama, algama.

133. Võrrelda sõna tüve ainsuse nimetavas ja omasta-vas:

õun, vend
kool, särk
leht, kolm
lipp, kirjanik

õuna, venna
kooli, särki
lehe, kolme
lipu, kirjaniku

Ainsuse nimetavas käändes on paljudel sõnadel tüvi lühenenud.

Seda vokaali, millega lõpeb sõna ainsuse omastavas, nimetatakse tüve lõpphäälikuks, mille järgi me sõnu liigitame *a*-, *e*-, *i*- ja *u*-tüvelisteks. Nii on *laud* *a*-tüveline, *kask* *e*-tüveline, *tükk* *i*-tüveline ja *tikk* *u*-tüveline.

134. Leida astmevahelduslikud tüved ja välja kirjutada! Antud tugevale tüvele juurde kirjutada nõrk ja nõrgale tüvele tugev!

On asju, mis meile silma paistavad. Need on suured aknad ja pikad sambad nende vahel. Siin on valge nagu väljaski. Ruutude taga õõtsuvad rohelised puuladvad. Hoone ümber on aed. Linn, kus mu kodu asub, on aedlinn. Õhk on siin puhas nagu maalgil. Uued masinad töötavad peaaegu kärata, sest müra mõjub väsitavalt tööliste närvidele.

SISUKORD.

	Lk.
I. Lauseist ja kirjavahemärkidest	5
Laiendamata lihtlause	5
Alus ja öeldis	5
Pöördsonaline öeldis	7
Käändsõnaline liitöeldis	10
Laiendatud lihtlause	11
Sihitis	12
Täiend	16
Määrus	19
Üte ehk kõnetlussõna	21
Koondlause	24
Koma ühesuguste kõrvuti olevate lauseliik- mete puhul	24
Liitlause	26
Rindlause ja põimlause	31
Koma liitlause	32
Otsene kõne ja jutumärgid	38
II. Sõna ja tema koosseis	45
Sõna tähenduslikud osad	45
a. Sõna osad ja nende tähendus	45
b. Muutelõpp	46
d. Tunnus	47
e. Tüvi ja tuletusliide	47

	Lk.
III. Häälikuist ja õigekirjast	50
Häälik ja täht	50
Eesti tähestik ühes vöörtähtedega	50
Helilised ja helitud häälikud	52
Erandlik <i>b, d, g</i> helitute häälikute kõrval	54
Häälikute pikkus ehk vältus	57
Väldete erandlik kirjutamine	60
Pikk vokaal ja diftong	64
Murdelistest ja vööraparastest vormidest	67
Silp ja silbitamine	68
Silbitamisreeglid	68
Sönade poolitamine	70
Tüve astmevaheldus	71

2. parandatud trükk.

Vastutav toimetaja prof. Kr. Kure.

Ladumisele antud 19. XI 1947. Trükkimisele antud 2. II 1948. Trüki-
arv 25 200. Paber 56×79, 1/16. Trükipoognaid 5. Trükitähti trükipoog-
nas 34 560. Arvutuspoognaid 4,3 MB-01018. Trükikoda „Tartu
Kommunist“, Tartu, Ülikooli 21-23. Tellimise nr. 2093.

На эстонском языке.

К. Праакли. Учебник эстонского языка для V класса, I часть.

Enne kasutamist teha raamatus järgmised parandused:

	On trükitud	Peab olema
Lk. 52, alt 1. rida	tusški	tušški
„ „ „ 4. „	d, või	d või
„ 54, „ 5. „	t, (vt. p. 88),	t (vt. p. 88),

RBL. 1.50

A-16696

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00496882 4